

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему «Назви осіб у романі Ю.Винничука «Танго смерті» та їх використання
як ілюстративного матеріалу на уроках української мови»

Виконала: студентка II курсу,
групи УМЛс/о-21м
спеціальності 014 Середня освіта
014.01 Українська мова і література
Рибчак С.В.

Керівник – кандидатка філологічних наук,
доцентка Пітель В.М.

Рецензент – доктор філологічних наук,
професор Піхманець Р.В.

Івано-Франківськ – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЗВ ОСІБ.....	6
1.1 Історія досліджень й типологія загальних назв осіб.....	6
1.2 Функційні особливості назв осіб у художньому тексті.....	26
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЯ НАЗВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У РОМАНІ Ю.ВИННИЧУКА «ТАНГО СМЕРТІ».....	33
2.1 Семантика найменувань осіб у творі.....	33
2.2 Структурні особливості назв осіб.....	46
2.3 Функції назв на позначення осіб у романі.....	57
Висновки до другого розділу.....	65
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ЯК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	66
3.1 Система вправ і завдань із розгляду вивчення власних та загальних іменників у школі.....	66
3.2 Конспект уроку для 6 класу на тему «Іменники загальні й власні, конкретні та абстрактні, назви істот і неістот (<i>повторення і поглиблення</i>)».....	74
Висновки до третього розділу.....	80
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	83

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасній українській літературній мові найменування осіб становлять важливий пласт української лексики. Людина завжди була і є об'єктом пильної уваги оточуючих, і її особистісні характеристики на основі відносин з іншими людьми та під впливом предметів і явищ дійсності знайшли своє відображення у тисячах слів. Окрім того, назви осіб першими реагують на суспільні зміни, виявляють місце, яке посідає людина у соціальній ієрархії, є ознакою самотності індивідуума, його статусу. Активне поповнення лексико-семантичних груп на позначення осіб переконливо демонструє тісну взаємодію екстралінгвальних чинників із власне мовними. Екстралінгвальні чинники сприяють динамічному продукуванню слів цієї групи, що обумовлено частою потребою номінації осіб, особливо за професією та родом діяльності, посадою тощо.

У сучасній українській літературній мові найменуванням осіб присвячено не один десяток фундаментальних праць: І. Ковалика, Я. Закревської, К. Городенської, Н. Клименко, В. Коломієць, М. Брус, П. Плюща, А. Майбороди та ін. Дослідники особливу увагу приділяли різним аспектам: історії формування назв осіб, лексико-семантичним і словотвірним особливостям, генетичній класифікації тощо. Незважаючи на велику кількість комплексних праць, назви осіб у романі Ю. Винничука «Танго смерті» ще не були об'єктом спеціального дослідження. Саме це і зумовило вибір теми для написання магістерської роботи «Назви осіб у романі Ю. Винничука «Танго смерті» та їх використання як ілюстративного матеріалу на уроках української мови».

Об'єктом дослідження є назви на позначення осіб у романі Ю. Винничука «Танго смерті» та їх використання як ілюстративного матеріалу на уроках української мови.

Предметом дослідження є лексико-семантичні групи найменувань осіб у романі, їх словотвірні особливості, функційне навантаження та методика їх вивчення у школі.

Мета дипломної роботи - виокремити й комплексно проаналізувати лексико-семантичні групи найменувань осіб у романі Ю.Винничука «Танго смерті», визначити їх словотвірні особливості, функційне навантаження у творі та розглянути використання назв осіб як ілюстративного матеріалу на уроках української мови.

Завдання дослідження:

- розглянути історію досліджень та теоретичні основи назв на позначення осіб в сучасній українській літературній мові;
- виокремити і охарактеризувати основні лексико-семантичні групи найменувань осіб у творі;
- визначити структурно-словотвірні особливості назв осіб;
- з'ясувати, які основні функції виконують назви на позначення осіб у романі;
- проілюструвати на прикладі розробленого конспекту уроку і системи вправ та завдань практичне використання найменувань осіб як ілюстративного матеріалу на уроках української мови.

Методи дослідження: описовий, індукції, дедукції, систематизації, узагальнення, кількісних підрахунків, суцільної вибірки, класифікації, асоціативний, контекстно-інтерпретаційний, дистрибутивний, аналіз наукової та методичної літератури.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше здійснено комплексне дослідження назв осіб у романі Ю.Винничука «Танго смерті», а саме: охарактеризовано основні лексико-семантичні групи найменувань осіб у творі, визначено їх структурно-словотвірні особливості, з'ясовано, які основні функції виконують назви на позначення осіб у романі, а також розроблено конспект уроку і комплекс вправ та завдань для практичного використання найменувань осіб як ілюстративного матеріалу на уроках української мови.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження буде корисним для студентів філологічного факультету, особливо при опрацюванні курсу «Лексикологія» та вивченні дисципліни «Методика викладання

української мови у школі»; також матеріали дослідження будуть помічними для вчителів-словесників в процесі підготовки та проведення уроків з лексикології, можуть бути використані при вивченні морфології, зокрема іменника та його лексико-граматичних значень, дериватології, зокрема суфіксального способу словотворення тощо.

Апробація результатів роботи. Основні положення магістерської роботи висвітлено у доповіді “Семантика назв осіб у романі Ю. Винничука “Танго смерті” на звітній науковій студентській конференції, яка відбулася 6 квітня 2023 року та опубліковано у збірнику студентських наукових праць “Еврика - XXIV”.

Структура дипломної роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи 87 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЗВ ОСІБ

1.1 Історія досліджень й типологія загальних назв осіб

Мікросистема найменувань осіб розвивалася нерівномірно з моменту появи перших назв. Семантична розгалуженість цього лексичного пласту виявлялася по-різному в певні періоди розвитку сучасної української літературної мови. Це було зумовлено як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

Мовознавче розуміння терміна “номінація” охоплює творення і найменування фрагментів навколишньої дійсності, тобто встановлює зв’язок між позначенням (номінантом, мовним знаком) і позначуваним (об’єктом дійсності, денотатом) через понятійний зміст мовного знаку (сигніфікат). Термін “номінація” є багатозначним, тому може вживатися в опозиціях: у динамічному чи статичному аспекті може означати як процес називання, так і його результат, тобто найменування; у більш широкому чи вузькому розумінні - є позначенням предмета засобами певної мови або репрезентацією екстралінгвальних об’єктів взагалі, у тому числі і модально-емоційних явищ. Так, Енциклопедія “Українська мова” подає такі визначення цього поняття: 1) творення і надання назв (та інших мовних позначень) пізнаним і вичленуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мовною одиницею та відповідним предметом (явищем, ознакою); 2) результат цього процесу, тобто сама назва; 3) називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів [63, с. 417]. Деякі вчені використовують термін “номінація”, коли мають на увазі розділ мовознавства, що досліджує структуру актів найменування. У цьому сенсі “номінація” - це те ж, що й ономасіологія. У енциклопедії “Українська мова” знаходимо таке визначення ономасіології: “це теорія номінації, один із двох взаємодоповнювальних аспектів семантики як науки (поряд із

семасіологією), пов'язаний з вивченням природи, закономірностей і типів мовного позначення елементів дійсності” [63, с. 437].

Процесу номінації передують мотивація, як є основною умовою найменування предметів та явищ навколишньої дійсності. Тому з теорією номінації безпосередньо пов'язаний термін "мотив номінації", тобто ознака, яка лежить в основі найменування, внутрішня форма слова. Разом з важливими аспектами, такими як сигніфікативний і денотативний, мотив номінації складає структуру лексичного значення слова, під яким розуміємо зміст слова, який відтворює та закріплює у свідомості мовця поняття про предмет, явище, процес тощо.

У лінгвістиці виокремлюють два основних аспекти вивчення феномену номінації: гносео-семіотичний та власне лінгвістичний, адже процес і результат найменування, позначення дійсності мовними знаками зумовлені передусім основними складниками гносеологічної ситуації “мислення – мова – предметний світ”, а також співвідношенням “мова – трудова діяльність – суспільство”. Перший аспект номінації - гносео-семіотичний. Головна роль мови полягає в тому, щоб виразити та закріпити думки, тобто матеріалізувати. При розгляді співвідношення “мова-мислення”, часто наголошують на матеріалізації мовою думки, але варто пам'ятати, що процес пізнання розпочинається не з думок, а зі спостережень та взаємодій з предметною реальністю. Гносеосеміотичний аспект найменування охоплює два взаємопов'язані процеси: ідеалізацію - абстрактне узагальнення предметів, їх характеристик та відношень, та представлення результатів розуміння та відображення їх за допомогою мовних знаків. Основою знакового представлення є формування пізнавального образу та поняття про предмет, його взаємозв'язки у реальному світі, а також закріплення цих понять за мовними елементами. Окрім предметної реальності, явищ у свідомості людини існує ідеалізована реальність, тобто уявлення, поняття, ідеї. Лінгвістичний аспект мовної номінації стосується характеру мовної репрезентації, який є специфічним для мови як семіотичної системи за її структурою та функціями.

Він охоплює механізми "перекладу" системних засобів у мовні, а також в умовах "семантичне розширення" віртуальних словесних знаків тощо.

Варто зазначити, що у мовознавчій науці виокремились два підходи щодо проблеми найменування: ономасіологічний (Н. Клименко, О. Селіванова, О. Снитко та ін.) та семасіологічний (О. Тараненко, Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, та ін). У лінгвістиці існують різні погляди щодо характеристики цих понять. Відмінність між семасіологією та ономасіологією полягає в тому, що існують два взаємопов'язані та взаємодоповнювальні типи мовної діяльності: продукування мови (кодування) і сприймання мови (декодування). Так, Ф. Бацевич зазначає, що перед одержувачем постає певний текст, у якому зашифрована певна інформація, яку потрібно зрозуміти і проаналізувати. Іншими словами, необхідно "декодувати" певний текст. Тому, дослідник так описує сутність семасіологічного підходу: "Ономасіологічний підхід, відповідно, протиставляється семасіологічному: перед відправником постає проблема вибору засобів, за допомогою яких можна передати певну інформацію. Отже, потрібно "закодувати" певну інформацію і подати в такій формі, яка б стала зрозумілою в середовищі носіїв цієї мови" [3, с. 103]. Сучасні ономасіологічні дослідження характеризуються прагненням відтворити як когнітивні, так і пізнавальні особливості номінативної діяльності людини, а також характерні ознаки структур свідомості, які об'єктивуються в актах номінації. Дослідниця О. Селіванова вирізняє два принципи відмежування ономасіологічного та семасіологічного підходів. Перший пов'язаний із наявністю двох підходів щодо аналізу слова, а другий - зі зміною лінгвістичних парадигм. Тому, ономасіологічний підхід дослідження слова, відповідно до першого принципу, полягає у орієнтації номінативної структури найменування на ментальний зв'язок із навколишнім світом. Семасіологічний підхід описує слово по відношенню до інших мовних одиниць у парадигматичних групах або ж у лінійному ряду [65, с. 312]. У центрі уваги ономасіології - проблема закріпленості слова за певним поняттям, незважаючи на те, чи є мотивованим цей зв'язок. Окрім того, до уваги береться задум мовця та вибір ним тих

мовних засобів, які необхідні для реалізації цього задуму. Семасіологію цікавить семантична структура слова (або структура слова загалом), тому вона розглядає ЛЗ як багатокомпонентну структуру. Ономастичний погляд на мовні явища передбачає, що мовці виходять із певного екстралінгвального змісту у своїй діяльності та переносить цей зміст у мовну форму, тоді як семасіологічний - має на увазі мовну форму, яку можна зіставити з позамовним змістом.

У лінгвістичній науці особливо різноманітним є коло наукових інтересів, що охоплює питання назв осіб. Так, дослідженню назв осіб за територіальною і національною ознаками присвячені праці І. І. Ковалика, Л. О. Родніної, З. Валука, В. Олексієнка; назви осіб за професією та родом діяльності досліджували: Г. Дітківська, Л. І. Недбайло, М. С. Лозова, О. О. Тараненко, М. П. Годована, Л. М. Томіленко; назвам осіб за гендерними ознаками присвятили свою увагу П. І. Білоусенко, М.П. Брус, Л. Марчук та ін; зі словотвору і лексикології відомі тільки окремі дослідження, присвячені або конкретним суфіксам (І. Олійник, Г. Віняр, К. Ленець, П. Білоусенко, В. Токар та ін.), або конкретним лексико-семантичним групам (Г. Малишко, Т. Молодід, Н. Москальова, Ф. Непийвода, П. Плющ, А. Майборода тощо).

І. Ковалик, знаний в українському мовознавстві як учений-дериватолог, основоположник вчення про словотвір, у своїй праці “Словотвірна категорія слов’янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю” (1956) систему словотворення іменників поділяв на дві категорії. Перша - словотвірна категорія особи (*nomina personalia*), а друга - словотвірна категорія предмета (неособи) (*nomina impersonalia*) [40, с. 161]. Словотвірну категорію особи вчений розбивав на такі розряди: соціальні назви, національні й територіальні назви, агентивні та професійні назви тощо.

Л.І. Недбайло, досліджуючи назви осіб за професією та родом діяльності, у праці “Утворення іменників жіночого роду – назв осіб за професією” звертає увагу на те, що більшість іменників сучасної української літературної мови, а саме назви осіб за професією, мають парні утворення чоловічого та жіночого

роду або виявляють потенціальну можливість утворювати родові пари тоді, коли для цього є відповідні умови семантичного чи морфологічного характеру [56, с. 28].

Родова диференціація назв на позначення осіб була предметом особливої уваги лінгвістів починаючи з античних граматик, оскільки поставало питання мовного вираження відмінностей статі статі живих осіб. Тому лексичний спосіб родової диференціації розглядали такі українські вчені, як-от: О.О. Потебня, К.Г. Городенська, П.І. Білоусенко, І.К. Кучеренко, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко та ін. Вперше спробу описати родову належність іменників на позначення осіб, виражену формальними мовними засобами (суфіксація, нульова суфіксація), у східнослов'янському мовознавстві здійснив І. Ужевич, згодом дослідження цього питання зробили І.І. Ковалик, Л.О. Родніна, Є.К. Тимченко, В.І. Сімович, Ф.І. Буслаєв, О.М. Огоновський та інші.

Оцінну номінацію досліджували О.А. Стишов, Т.А. Космеда, та ін. Їх цікавив передовсім семантико-прагматичний аспект, способи і засоби творення оцінних назв осіб.

Щоб описати систему номінативних засобів мови, важливо розрізнити поняття “первинна” та “вторинна номінація”. Дослідники відзначають, що первинна номінація характеризується семантичною природою і здійснюється на основі встановлення у свідомості людини тих чи інших відношень між фрагментами дійсності, які вже зафіксовані у номінативному арсеналі мови, і тими, що тільки фіксуються. Первинна номінація - це надання імен предметам, явищам дійсності, об'єктам довкілля, за якими ще не зафіксоване мовне позначення. Базуючись на предметно-чуттєве сприйняття, вона узагальнює соціальний досвід і виконує функцію називання [21, с. 139]. Вторинна номінація – «це надання об'єктові ще однієї назви: з іншою мотивованістю та з певною метою (метонімічна, метафорична номінація, перифрази тощо) або як трансформація попередньої назви об'єкта» [21, с. 112]. Поява в предмета імені може зумовлюватися багатьма чинниками. О.О. Тараненко зазначає, що основними причинами вторинної номінації є:

- а) зміни в суспільному житті, які призводять до поглиблення розуміння предметів та явищ реального світу. Поява нових понять або актуалізація певних аспектів суспільного життя спричиняють виникнення нових номінативних одиниць;
- б) зміни в уже названих об'єктах при збереженні їхнього попереднього найменування. Таке можливе через те, що наявні мовні засоби не завжди задовольняють комунікативні та експресивні потреби мовної спільноти. Тому окрема частина номінативного фонду постійно оновлюється, незалежно від змін в об'єктах номінації;
- в) емоційно-експресивні аспекти, які пов'язані з відображенням у вторинній номінації оцінної й прагматичної програм комунікації, з наявними у системі «номінатор–денотат» взаємозв'язками та з суб'єктивним ставленням суб'єкта номінації до об'єкта.

Вторинна номінація є складним та багатогранним явищем, тому що вторинні номінанти є результатом прямого відображення дійсності. Їхня семантика визначається значенням вихідного слова. З однієї сторони, поняття “вторинної номінації” тлумачать як процес надання об'єктові ще однієї назви, а з іншої - розглядають як процес використання матеріальної оболонки вже наявної одиниці, яка позначає іншу реалію і характеризується появою в її семантичній структурі нової семи. У лінгвістиці існує декілька основних підходів щодо визначення терміну “вторинна номінація”. Прихильники першого, ономасіологічного, підходу розмежовують поняття “первинної” та “вторинної” номінації. Так, О.О. Тараненко зазначає, що “вторинна номінація – це трансформація попередньої назви об'єкта через надання йому іншої назви з іншою мотивованістю чи з певною спеціальною метою” [63, с. 417]. Наступний підхід, функціональний, розглядає вторинну номінацію як процес, що може мати як мовний, так і мовленнєвий характер. У першому значенні результати вторинного найменування виражаються у формі прийнятих мовою й стандартизованих значень словесних знаків, у другому - okazіonalьне вживання ЛЗ у не властивій їм номінативній функції. Проте у самому процесі вторинної

номінації, як мовній, так і мовленнєвій, істотних відмінностей не існує. У мові, як правило, закріплюються ті вторинні найменування, які представляють собою найбільш закономірні для системи цієї мови способи найменування та заповнюють відсутні в ній номінативні засоби. Прихильники четвертого підходу, відомого як “лінгвокогнітивний”, тлумачать вторинну номінацію як спосіб концептуалізації дійсності. Будучи другою назвою вже позначуваного об’єкта, вторинний номен має на меті не просто назвати предмет навколишнього світу, а передусім сформулювати уявлення про нього, концептуалізувати його в людській свідомості [43, с. 186].

Значний науковий інтерес викликають семантичні групи назв на позначення осіб. Вони відрізняються за змістом, кількісними та якісними ознаками, активністю їх вживання, а також за своїми стилістичними особливостями. Так, Ольга Кровицька за семантикою назви осіб поділяє на п’ять основних лексико-семантичних груп. Окрім того, ці групи можемо поділити на підгрупи з вужчою семантикою:

- назви осіб за родом діяльності та професією;
- назви осіб за національною і територіальною ознаками;
- назви осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем;
- назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом;
- назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями [48 с. 7].

Поділ *nomina personalia* на такі лексико-семантичні групи дозволяє повною мірою охопити всі слова та чітко визначити семантичні підгрупи. Однак не завжди можна однозначно визначити, до якої саме підгрупи належить аналізоване слово. Інколи семантика слова допускає його належність одночасно до декількох груп. У таких випадках основним критерієм для визначення значення слова стає контекст.

Назви осіб за родом діяльності та професією

Назви осіб за професією та родом діяльності є найчисленнішою групою в мікросистемі української мови. У передмові до «Словника-довідника назв осіб

за видом діяльності» М.П. Годована стверджує, що упродовж останніх десятиріч «...помітним є розширення професійної спеціалізації соціуму у зв'язку з науково-технічним прогресом, розвитком науки, культури, освіти. Тому назріла нагальна потреба в зібранні й систематизації корпусу назв на позначення осіб за видом діяльності для збереження нормативності їх уживання» [20, с. 93]. *Nomina agentium* були об'єктом дослідження багатьох науковців: словотвірну будову агентивних назв вивчали П. Білоусенко, А. Майборода, І. Олійник, Л. Дідківська та ін.); окремі семантичні підгрупи викликали наукове зацікавлення у В. Горобця, О. Давидової, Н. Захлюпаної та ін.; стилістичне функціонування агентивів у текстах досліджували М. Худаш, Г. Єрмоленко та ін.).

Іменники чоловічого роду мають загальнокатегоріальні значення “особа - виконавець дії” та “особа - носій процесуальної ознаки”. У кожному слові це загальне значення доповнюється, конкретизується іншими семами, і так формується семантика похідного іменника. Під час ретельного вивчення словотвору цих іменників можна виявити наступні закономірності: в утворенні агентивних назв осіб використовуються дієслівні твірні основи, при словотворенні професійних назв осіб використовуються не тільки дієслівні твірні основи, а й іменникові та прикметникові. Проте ця можливість є обмеженою, оскільки назви осіб за професією зазвичай утворюються від іменників, які називають предмет, місце дії, об'єкт тощо. За семантикою назви осіб за родом діяльності та професією можна розподілити на три підгрупи:

- а) назви осіб, що працюють у виробничій сфері;
- б) назви осіб, що працюють у невиробничій сфері;

У кожній з таких підгруп можна виділити нові ряди. Так, у межах першої підгрупи - це “назви осіб, які пов'язані з різними ремеслами” та “назви осіб, які займаються різними видами промислів”. Ряд “назви осіб, які пов'язані з різними ремеслами” охоплює такі мікрогрупи:

- а) назви осіб, які пов'язані з металообробною промисловістю, ювелірним мистецтвом та зброярством: *слюсар* “людина, яка займається обробкою металів

за допомогою ручного або механізованого інструменту”, *коваль* “майстер, який обробляє метал куванням, виробляє металеві предмети”, *мідник* “той, хто виробляє чи ремонтує мідні вироби”, *токарь* “фахівець з механічної обробки металу, деревини способом обточування на верстаті”, *ювелір* “майстер, який виготовляє прикраси, художні вироби з коштовних металів та каміння; продавець ювелірних виробів”, *гравер* “спеціаліст з гравірування”, *сріблильник* “людина, яка покриває що-небудь сріблом або карбує по сріблу”, *лучник* “воїн, який озброєний луком”, *снайпер* “стрілець, який володіє мистецтвом влучної стрільби” тощо.

б) назви осіб, пов’язані з обробкою деревини, виготовленням речей з дерева: *столяр* “фахівець, що займається обробкою дерева і виготовленням виробів із нього”, *тесляр* “людина, яка займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев’яних будов, виготовленням дерев’яних меблів тощо”, *шліфувальник* “фахівець із шліфування”, *решетар* “той, хто виготовляє решета” тощо.

в) назви осіб, пов’язані з будівельною справою і керамічним виробництвом: *архітектор* “фахівець в галузі архітектури; будівничий”, *будівельник* “людина, яка будує, споруджує що-небудь, працює на будівництві”, *вапняр* “робітник, що випалює, гасить, возить вапно”, *маляр* “робітник, який займається фарбуванням будов, стін приміщень”, *муляр* “фахівець, майстер мурування”, *штукатур* “фахівець з штукатурення чого-небудь” тощо.

г) назви осіб, пов’язані з виробництвом паперу та друкарством: *друкар* “фахівець друкарської справи, поліграфічного виробництва”, *палітурник* “майстер, який опрацьовує книги в палітурки”, *папірник* “людина, яка працює на паперовій промисловості”, *бібліотекар* “працівник бібліотеки, фахівець бібліотечної справи” тощо.

г) назви осіб, пов’язані з пошиттям одягу, оброблянням шкіри та виготовленням предметів, речей з неї: *кушнір* “фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутрянні вироби”, *чоботар* “майстер, який шиє і ремонтує чоботи

та інші види взуття”, *гарбар* “кушнір”, *кравець* “фахівець із пошиття одягу” тощо.

д) назви осіб, пов’язані з виробництвом продуктів харчування та напоїв, їх торгівлею: *куховар* “людина, яка готує їжу”, *м’ясник* “той, хто торгує м’ясом або працює в різниці, на бойні”, *пекар* “людина, яка випікає хлібні вироби”, *олійник* “той, хто виготовляє або продає олію; власник олійниці” *сировар* “спеціаліст із сироваріння” тощо.

е) назви осіб, пов’язані з різними видами сільськогосподарської діяльності: з рільництвом: *орач* “той, хто оре землю”, *жнець* “той, хто жне хлібні рослини”, *сівач* “той, хто висіває насіння в ґрунт”; із тваринництвом: *вівчар* “людина, яка доглядає овець; овечий пастух; той, хто займається вівчарством”, *дояр* “робітник, який доїть та доглядає корів”, *конюх* “той, хто доглядає коней”, *погонич* “той, хто супроводжує запряжених або нав’ючених тварин (коней, волів тощо)”; із городництвом і садівництвом: *садівник* “фахівець із садівництва, особа, що вирощує та доглядає садові рослини”, *городник* “той, хто займається городництвом; овочівник”, *виноградар* “той, який вирощує, розводить виноград”; із лісництвом та мисливством: *мисливець* “той, хто займається, захоплюється мисливством”, *лісник* “лісовий сторож”, *лісничий* “службовець лісництва, завідувальний ним” тощо.

е) назви осіб, пов’язані з медичним обслуговуванням: *аптекарь* “людина, яка працює в аптеці, приймає рецепти, виготовляє ліки; фармацевт”, *лікар* “особа, яка має вищу медичну освіту і лікує хворих”, *пацієнт* “хворий, що звертається до лікаря”, *медик* “фахівець з медицини” тощо.

є) назви осіб, пов’язані з транспортом: *візник* “людина, править кінним екіпажем; фурман”, *човникарь* “працівник на ткацькому підприємстві, котрий стежить за човником”, *маишталір* “візник”, *перевізник* “той, хто перевозить”, *шофер* “водій автомобіля”, *керманич* “той, хто править кермом”, *кондуктор* “працівник залізничного транспорту, котрий супроводжує поїзд і стежить за безпекою його руху, за збереженням вантажу тощо”.

У межах другої підгрупи “назви осіб, що працюють у невиробничій сфері” виокремлюємо такі семантичні ряди:

а) назви осіб, які пов’язані з культурою, музичним і танцювальним мистецтвом, телебаченням: *мистецтвознавець* “фахівець у галузі мистецтва”, *журналіст* “професіональний літературний працівник газет, журналів, радіо та інших органів інформації і пропаганди”, *декоратор* “художник, який пише декорації; спеціаліст, який оздоблює вулиці, парки, приміщення тощо”, *диригент* “керівник колективу виконавців у оркестрі, хорі, оперному чи балетному спектаклі”, *хорист* “співак, артист хору”, *балетмейстер* “фахівець-хореограф, який здійснює постановку танців у балеті”, *живописець* “той, хто займається живописом; художник”, *вокаліст* “співак, який досконало володіє своїм голосом; фахівець з вокального мистецтва” тощо; з літературою і театром: *кінооператор* “фахівець, який знімає кінофільми”, *сценарист* “автор сценарію; кінодраматург”, *постановник* “той, хто здійснює постановку театральної вистави чи кінофільму”, *критик* “людина, яка аналізує, оцінює літературні, мистецькі та наукові твори”, *поет* “автор літературних віршованих, прозових і драматичних поетичних творів” тощо; з малярством і скульптурою: *живописець* “той, хто займається живописом; художник”, *реставратор* “фахівець із реставрації”, *скульптор* “митець, що працює в галузі скульптури” тощо;

б) назви осіб, пов’язані з освітою та наукою: *лектор* “людина, що читає лекції”, *оратор* “той, хто володіє мистецтвом виголошування промов”, *перекладач* “людина, яка займається перекладами текстів з однієї мови на іншу”, *екзаменатор* “особа, яка проводить екзамен, оцінює знання того, хто екзаменується”, *дослідник* “той, хто займається науковими дослідженнями, вивченням чого-небудь”, *геодезист* “фахівець з геодезії”, *декан* “керівник факультету у вищій школі” тощо.

в) назви представників філософських, наукових течій, теорій, шкіл: *епікуреєць* “послідовник епікуреїзму”, *матеріаліст* “послідовник, прибічник матеріалістичної філософії”, *стойк* “послідовник стоїцизму”, *неокласик*

“прихильник, послідовник неокласицизму”, *аналогісти* “люди, які інтерпретували мову як систему чітких правил, що не мають винятків” тощо.

Велика кількість репрезентантів цієї лексико-семантичної групи можуть вступати як у синонімічні словотвірні, так і лексичні зв'язки. Щодо їх стилістичного функціонування, то їх використання необмежене, вони можуть вживатися в різних контекстах та стилях.

Деякі агентивні та професійні назви використовуються як частина антропонімних імен. Для прикладу, слово *тютюнник* має значення “той, хто вирощує тютюн; робітник тютюнової промисловості; продавець тютюну”, але також є прізвищем відомого українського письменника-шістдесятника Григора Тютюнника; слово *гончар* використовується як для позначення особи, яка виготовляє посуд та інші вироби з глини, так і є прізвищем українського письменника, прозаїка, літературного критика Олесь Гончара.

Дослідниця С. Сабліна розглядає дві підгрупи, які охарактеризувала О. Кровицька як складові назв осіб за родом діяльності та професією: назви осіб, що працюють у виробничій сфері та назви осіб, які працюють у невиробничій сфері. Однак С. Сабліна більше деталізує цю класифікацію та зараховує до першої підгрупи шість категорій: назви осіб, які переробляють продукти тваринництва; пов'язані з виробництвом паперу, друкарством; що виготовляють металеві вироби; що займаються бджільництвом; що зайняті виготовленням одягу, взуття, а також ті, які пов'язані із транспортом і доглядом за їздовими тваринами. До другої підгрупи мовознавиця зараховує також шість категорій, як-от: назви осіб, які пов'язані з медичним обслуговуванням населення (здебільшого заможного); із культурою, музичним мистецтвом, малярством; які перебували на службі та виконували індивідуальні послуги господарів маєтку; які виконували кур'єрську роботу; які займалися торгівлею та які з різних причин не працювали [64, с. 59].

Назви осіб за територіальною та національною ознаками

Серед назв осіб чільне місце в українському лексиконі займають найменування, які вказують на етнічне походження та географічне

розташування. Ці дві лексичні групи слів об'єднані, адже мають однакову твірну базу - топоніми, а також представлені одними й тими ж словотвірними типами. У цій групі виокремлюємо такі підгрупи:

а) назви осіб за етнічною ознакою: *іспанець* “людина, яка проживає в Іспанії”, *грек* “особа, що проживає в Греції”, *англієць* “людина, яка проживає в Англії”, *українець* “людина, яка проживає в Україні”, *поляк* “людина, яка проживає в Польщі”, *угорець* “людина, яка проживає в Угорщині” тощо;

б) назви осіб за територіальною ознакою: *вінничанин* “мешканець Вінниці”, *волинянин* “людина, яка мешкає на Волині”, *львів'янин* “мешканець Львова”, *подолянин* “людина, яка мешкає на Поділлі”, *калушанин* “мешканець Калуша”, *іванофранківець* “мешканець м. Івано-Франківськ” та ін.;

в) загальні назви осіб за місцем проживання: *горець*, *горянин* “житель гір”, *міщанин* “житель міста”, *мешканець* “особа, яка займає якесь приміщення як житло; особа, яка живе у певному місці; житель”, *селянин* “людина, яка проживає у селі”, *хуторянин* “власник хутора; мешканець хутора”, *туземець* “уродженець та корінний житель якої-небудь місцевості або країни, на відміну від приїжджого або іноземця” тощо.

У розглянутій лексико-семантичній групі назв осіб за територіальною та національною ознаками часто можна спостерігати явища лексичної та словотвірної синонімії. Іншими словами, паралельно існує декілька аналогічних іменників (взагальному від двох до чотирьох), які використовуються для того, щоб урізноманітнити мовний контекст і забезпечити конкуренцію між наявними словотвірними варіантами. Така варіантність обумовлена процесом формування лексичної групи, відсутністю єдиної граматичної форми та взаємодією елементів, які належать до різних стилів мовлення. Так, до лексичних синонімічних пар відносимо: *міщанин* - *містянин* - *городянин*; *німець* - *германець* тощо.

Назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем

Під поняттям “суспільно-політична” лексика маємо на увазі групу слів, які позначають поняття, що мають безпосереднє відношення до суспільного життя, а також лексеми, що пов’язані з обслуговуванням різних галузей життя (торгівля, адміністративне управління, судочинство тощо). Отже, цей термін об’єднує такі поняття, як-от: суспільство, економіка, релігія, право, управління тощо. Вони й будуть визначальними при поділі на семантичні підгрупи. Розглянемо окремі з них.

1. Назви осіб за соціально-економічним становищем.
2. Назви осіб за суспільно-політичним становищем.
3. Назви осіб, пов’язані з судочинством, правовою діяльністю.
4. Назви осіб, пов’язані з релігією, церковною діяльністю.

Перша підгрупа “назви осіб за певним соціально-економічним становищем” є семантично неоднорідною. Вона презентована такими лексичними рядами:

а) назви осіб, які пов’язані з торгівлею: *перекупник* “той, хто що-небудь перекупує”, *купець* “власник торговельного підприємства, особа, яка займається приватною торгівлею; покупець”, *крамар* “те саме, що торговець”, *м’ясник* “людина, яка торгує м’ясом або працює в різниці, на бойні”, *скупник* “той, хто скуповує що-небудь для перепродажу”, *продавець* “особа, яка займається продажем, торгівлею” та ін.

Варто зазначити, що деякі слова можуть вживатися як у прямому, так і в переносному значенні. Для прикладу, лексема *торговець* у Тлумачному словнику, окрім значення “той, хто займається приватною торгівлею як професією”, у зневажливому тоні має значення “лицемірна, безпринципна людина, що торгує своєю честю, совістю, переконаннями, талантом” [14, с. 1250]. Велика кількість репрезентантів цієї ЛСГ можуть вступати як у синонімічні словотвірні, так і лексичні зв’язки: торговець - торговець - торговельник.

б) назви осіб, які пов’язані з фінансовою сферою, грошовим обігом: *боржник* “Той, хто взяв у когось у борг що-небудь, винен кому-небудь щось”, *лихвар* “людина, яка дає гроші в борг під великі відсотки”, *депозитор*

“вкладник депозиту”, *кредитор* “людина, яка надає кредит”, *банкiр* “власник банку або його керівник”, *бухгалтер* “фахівець, який здійснює грошовий і матеріальний облік” тощо.

в) назви осіб, які займаються господарською діяльністю: *господар* “людина, яка веде господарство”, *наймит* “робітник, що працює по найму в приватного власника, підприємця”, *фермер* “орендар, власник ферми” тощо.

До другої підгрупи “назви осіб за певним суспільно-політичним становищем” належать такі лексико-семантичні ряди:

а) назви осіб за посадами, титулами та званнями: *ректор* “людина, яка очолює вищий навчальний заклад”, *барон*, *герцог*, *король*, *імператор*, *князь* тощо.

б) назви представників соціальних станів, груп та ін.: *боярин* “великий землевласник, який належав до князівського двору і входив до складу військової дружини князя”, *дворянин* “особа, яка належить до дворянства”, *шляхтич* “особа, яка належить до шляхти”, *аристократ* “той, хто належить до аристократії” тощо.

в) назви прихильників певної політичної діяльності чи політичного напрямку: *ліберал* “послідовник лібералізму; член ліберальної партії”, *соціал-демократ* “член соціал-демократичної партії, прихильник соціал-демократії”, *конфедерат* “учасник, член конфедерації” тощо.

У третій підгрупі “назви осіб, пов’язані з адміністративно-державним управлінням, службовою діяльністю” виокремлюємо такі лексичні ряди:

а) назви осіб, що займають високі державні посади, мають високі чини: *президент* “виборний голова, керівник установи чи організації; обраний на певний строк глава держави”, *прем’єр-міністр* “особа, яка очолює уряд, стоїть на чолі кабінету міністрів, ради міністрів” тощо.

б) назви осіб, пов’язані з дипломатичною діяльністю: *посол* “дипломатичний представник однієї держави в іншій, який очолює посольство”, *консул* “урядова особа, яка представляє та захищає інтереси своєї

держави, її громадян у пункті іншої держави”, *депутат* “член органу державної влади, обраний виборцями” тощо.

До четвертої підгрупи “назви осіб, пов’язані з судочинством і правовою діяльністю” увійшли такі ряди:

а) назви осіб, безпосередньо пов’язані з юридичною діяльністю: *юрист* “особа, що захищає обвинуваченого, веде якусь справу в суді, а також дає поради з правових питань”, *позивач* “той, хто подає позов”, *прокурор* “службова особа, яка здійснює нагляд за виконанням законів та підтримує державне обвинувачення в суді” та інші.

б) назви осіб, що вчинили певні злочини, протиправні дії: *порушник* “людина, яка порушує закони, розпорядження влади, розпорядок чого-небудь”, *грабіжник* “людина, яка грабує”, *вбивця* “той, хто вбив кого-небудь”, *терорист* “прибічник тактики терору; учасник певних терористичних актів”, *аферист* “людина, яка займається аферами; шахрай” тощо.

в) назви осіб, що понесли певний вид покарання за скоєні злочини: *арештант* “той, хто перебуває під арештом”, *вигнанець* “той, хто вигнаний або висланий кудись із певної місцевості, території”, *в’язень* “людина, яка перебуває в ув’язненні, під вартою” тощо.

До п’ятої підгрупи “назви осіб, пов’язані з релігією, церковним життям” зараховуємо такі лексико-семантичні ряди:

а) назви представників церковної ієрархії: *диякон* “помічник священика у відправі церковної служби”, *священик* “служитель культу православної церкви, за саном середній між дияконом і єпископом”, *архідиякон* “старший диякон, який служить при митрополиті”, *парафіянин* “віруючий, що належить до якої-небудь церковної парафії” тощо.

б) назви представників релігійних течій, учень, сект: *мусульманин* “послідовник ісламу”, *християнин* “той, хто визнає християнство”, *язичник* “той, хто визнає язичництво”, *буддист* “послідовник буддизму” та інші.

в) назви осіб, пов’язані з церковними обрядами: *псаломщик* “служитель православної церкви, який допомагає священикові під час богослужіння; дяк”,

співець “особа, яка відповідає за музичний супровід церковних служб”, *чтець* “особа, яка виконує читання священних текстів та молитв під час богослужінь” тощо.

Підгрупа “назви осіб, пов’язані з військовою справою” на сучасному етапі значно поповнюється новими словами й активно функціонує у всіх її виявах. Повномасштабне вторгнення від 24 лютого 2022 року призвело до значного розширення цього пласту лексики та збагачення семантики вже відомих слів. Як відомо, кожен історичний період формує особливий лексикон, який відображає особливості економічного, політичного і культурного життя певного періоду в історії суспільства. І чим важливіший цей період для суспільства, чим більше він насичений важливими подіями, тим інтенсивніше реагує мова творенням нових слів. Розглянемо декілька семантичних рядів цієї підгрупи.

а) назви осіб за військовими званнями, чинами, посадами: *солдат* “рядовий військовослужбовець сухопутних військ”, *лейтенант* “командир взводу”, *капітан* “командир роти”, *ротмістр* “старший офіцер у кінноті” тощо.

б) назви представників різних родів військ, підрозділів, частин, загонів: *бомбардир* “солдат артилерії”, *розвідник* “той, хто займається розвідкою або перебуває у розвідці”, *танкіст* “той, хто служить у танкових військах”, *артилерист* “той, хто служить в артилерії”, *десантник* “боєць десантної групи, учасник десанту” тощо.

в) назви представників супротивної сторони під час війни: *противник* “той, хто виступає проти іншого у бійці, поєдинку”, *орк* “російський військовий, нелюдська істота”, *рашисти*, *чмоні* “російській військові, прихильники путіна” тощо.

До цієї лексико-семантичної групи відносимо також назви представників ворожих армій, назви осіб, які беруть участь в обороні та які виконували при війську певний вид роботи, назви воїнів, що були озброєні певним видом зброї та ін. Варто зазначити, що в межах аналізованої групи одна і та ж лексема може бути в складі кількох семантичних підгруп, наприклад, слово *пушка* вживається

у двох значеннях: 1) ремісник, що виготовляє зброю; 2) людина, яка технічно обслуговує гармати, артилерист.

Назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом

Ця лексико-семантична група становить майже замкнену мікросистему з невеликою кількістю членів та є однією із найдавніших лексичних груп, які обслуговують буття людини. Аналізована лексико-семантична група у кожній мові проходить певний шлях розвитку, який визначається такими чинниками: 1) рівнем збереження у мові спільнослов'янських лексичних одиниць; 2) ступенем спрощеного вираження сімейних стосунків; 3) змінами у семантиці в окремих назвах спорідненості та свояцтва; 4) появою словотвірних афіксів чи нових слів у цій групі; 5) укорінення певних запозичень у мові.

У галузі українського мовознавства назви осіб за родинними стосунками та свояцтвом проаналізовані насамперед із семантико-стилістичного погляду. Ці найменування семантично об'єднуються у такі підгрупи: а) назви осіб за родинними стосунками по прямій лінії: *мати, батько, син, донька, дід, баба, онук, онука*; б) назви осіб за родинними та сімейними стосунками по боковій лінії: *брат, сестра, чоловік, дружина, дядько, тітка, племінник, кузен, кузина* тощо; в) назви осіб за свояцтвом: *свояк, свекор, свекруха, невістка, зять*; г) загальні назви осіб за родинними та сімейними стосунками, свояцтвом: *нащадок, родич, предок*.

Семантичний аналіз цієї групи дає змогу зробити деякі висновки: більшість назв осіб за сімейними стосунками та свояцтвом однозначні, а деякі з них входять до складу стійких словосполучень (*хресний батько*). Також у цій ЛСГ найменувань осіб можна відзначити певну кількість лексичних синонімів, які виникають через використання діалектних і літературних елементів. Деякі найменування за родинними, сімейними стосунками та свояцтвом входять до складу двочленних антропонімів.

Назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями

Атрибутивні назви осіб становлять цікаву й обширну групу в лексичній системі української мови. Цей пласт лексики постійно поповнюється новими

словами через взаємодію книжної мови з живим народно-розмовним мовленням. Функціонування цих *nomina personalia* у текстах різних стилів є обмеженим, тому що кожна атрибутивна назва має емоційно-експресивне (позитивне чи негативне) забарвлення. Семантика атрибутивних найменувань формувалася завдяки наявності семантичних компонентів, таких як “оцінка”, “емоційність”, “інтенсивність” тощо в денотативній та конотативній частинах семантичної частини слова. Семантичний компонент, який є частиною денотату, проявляється, передусім, у внутрішній формі слова, а в конотаті - у словотворчих морфемах, семантичній мотивованості тощо. Отже, завдяки семантичним нашаруванням виникає слово з емоційно-експресивним, оцінним забарвленням.

Виокремлюємо дві основні лексико-семантичні підгрупи атрибутивних назв осіб (*nomina galitativa*): 1) назви осіб за фізичним та фізіологічним станом; 2) назви осіб за внутрішніми властивостями.

У першій підгрупі наявні такі семантичні ряди слів:

а) назви осіб за статтю та віком: *підліток* “хлопчик або дівчинка 12-16 років — перехідного віку від дитинства до юнацтва”, *ровесник* “людина, котра має однаковий з ким-небудь вік”, *старик* “чоловік, який прожив багато років та досяг старості”, *юнак* “чоловік, який ще не досяг зрілості” тощо;

б) назви осіб за станом здоров'я і буття: *сліпець* “людина, яка позбавлена зору”, *глухар* “глуха людина”, *німий* “людина, яка позбавлена здатності говорити”, *здоровило* “людина, яка відзначається силою, міцною будовою”, *небіжчик* “померла людина” тощо;

в) назви осіб за зовнішнім виглядом: *блондин* “чоловік з білявим волоссям”, *голяк* “людина без одягу”, *красуня* “вродлива дівчина”, *бородач* “бородата людина”, *товстун* “товстий, повний чоловік”, *стиляга* “зневажлива назва людини з підвищеним інтересом до модного стилю одягу” тощо;

Друга семантична підгрупа “назви осіб за внутрішніми властивостями” охоплює такі ряди слів:

а) назви осіб за рисами характеру, за темпераментом та психічним складом: *безумець* “людина, що втратила розум, діє нерозсудливо”, *гордій* “гордовита людина”, *дурень* “розумово обмежена, тупа людина”, *ледар* “людина, яка не любить працювати”, *мудрагель* “той, хто багато роздумує, обмірковує”, *холерик* “людина з енергійним, але неврівноваженим типом нервової системи” тощо;

б) назви осіб за поведінкою, ставленням до інших людей та вчинками: *негідник* “той, хто здійснює ганебні та підлі вчинки”, *злобитель* “людина, яка бажає кому-небудь зла”, *брехун* “людина, яка завжди говорить неправду”, *лицемір* “лицемірна людина”, *наклепник* “людина, яка поширює наклеп на когось або що-небудь”, *безсоромник* “людина, що не має сорому та порушує правила пристойності” тощо;

в) назви осіб з особливими ознаками: *близнюк* “дитина, що народилася одночасно з іншою в однієї матері”, *лівша* “людина, яка лівою рукою володіє краще, ніж правою”, *німий* “людина, яка позбавлена здатності говорити”, *інвалід* “людина, яка частково або повністю втратила працездатність внаслідок поранення, хвороби чи каліцтва” тощо.

Межі семантичних груп, які були вище описані, не завжди є чіткими. Можливий перехід слова від однієї підгрупи до іншої, або ж може відбуватись семантичне розгалуження однієї і тієї ж лексеми. Наприклад, слово *виродок* може вживатись у двох значеннях: 1) зовнішньо потворна людина; 2) людина, котра втратила кращі якості; недолюдок. Проте, більшість атрибутивних найменувань осіб є однозначними. Щодо словотвірної будови цих лексем, то вона буває різною. Дериваційною базою є твірні основи зазвичай прикметникового, дієслівного та іменникового походження.

Атрибутивні назви можуть виникати в результаті впливу інтерлінгвальних чинників, а також внаслідок дії екстралінгвальних факторів (певна мовна ситуація, соціальна оцінка того, про кого йдеться, або ж певне комунікативне завдання комуніканта). Саме ці чинники, а також інші, формують семантику атрибутивної назви, а також сприяють утворенню нових

слів на лексичному та словотвірному рівнях мови. Варто також зазначити, що у кожній з цих груп можуть траплятися як лексичні, так і словотвірні синоніми, які урізноманітнюють та збагачують мовний контекст.

Отже, термін “номінація” є багатозначним, тому може вживатися в опозиціях: у динамічному чи статичному аспекті може означати як процес називання, так і його результат, тобто найменування; у більш широкому чи вузькому розумінні - є позначенням предмета засобами певної мови або репрезентацією екстралінгвальних об’єктів взагалі. Щодо проблеми найменування у мовознавчій науці виокремились два підходи: ономасіологічний та семасіологічний, які мають своїх прихильників, тому існують різні погляди щодо характеристики цих понять. Значний науковий інтерес викликають семантичні групи назв на позначення осіб. Вони відрізняються за змістом, кількісними та якісними ознаками, активністю їх вживання, а також за своїми стилістичними особливостями.

1.2 Функційні особливості назв осіб у художньому тексті

Назви осіб є важливою складовою будь-якого тексту, а особливо у художній літературі, де вони виконують численні функції та несуть різне семантичне навантаження. Дослідження ролі та функційних особливостей назв осіб у художньому тексті є важливою складовою як мовного, так і літературознавчого аналізу, оскільки допомагає зрозуміти авторські інтенції, створити образи персонажів, зокрема їх внутрішніх станів, зовнішніх особливостей, глибше осягнути сюжет твору тощо. Їх вибір може бути обміркованим та символічним, що, у свою чергу, додаватиме глибини та певного значення тексту. Для прикладу, імена персонажів можуть відображати його характер, походження, соціальний статус або психологічний стан. Важливо враховувати, що вибір певного найменування може впливати на сприйняття персонажа та розуміння тексту. Автори можуть створювати псевдоніми, дотримуватися конкретних літературних та мовних традицій або відступати від них, створюючи унікальні назви, що збагачуватимуть та

урізноманітнюватимуть текст. Певні найменування осіб можуть бути способом автора виразити своє ставлення до персонажів чи підкреслити певні риси їхнього характеру. Вживання автором того чи іншого найменування залежатиме й від жанру твору. Так, в історичних чи фантастичних контекстах назви осіб можуть бути використані з метою відображення особливостей певної епохи, його жителів. Назви осіб у художньому тексті мають значний стилістичний потенціал, який полягає в здатності викликати у читача різноманітні асоціації, емоційні реакції, створювати певний настрій та враження про текст.

Таким чином, найменування осіб у художньому тексті відкривають перед читачем багато можливостей для інтерпретації, асоціації, аналізу та сприяють створенню багатогранних образів. Серед функцій назв осіб у художньому творі виокремлюємо наступні:

1. Номінативна. Характеризуючи людину за діяльністю, особливостями її поведінки, зовнішнім виглядом тощо, полягає у наданні назв та імен персонажам.

2. Ідентифікаційна. Допомагає ідентифікувати кожного героя, розрізнити одного персонажа від іншого, зрозуміти, хто саме виконує певні ролі в сюжеті.

3. Психологічне розкриття персонажів. Найменування осіб можуть відображати особливості характеру та емоційний стан персонажів.

4. Стилiстична. Полягає у створенні емоційного, стилістичного та художнього ефекту в тексті з метою виникнення у читача різноманітних асоціації, емоційних реакцій тощо.

5. Експресивна та емоційна. Деякі найменування осіб у тексті можуть нести за собою певне емоційне навантаження, допомагають авторові висловити свої емоції, почуття та ставлення до героїв.

Експресивна виразність досягається багатьма засобами різних мовних рівнів, серед яких важливе місце посідають емоційно-оцінні назви осіб. Оскільки вони є поліфункціональними, розглянемо цю категорію у структурі художнього твору детальніше.

Завдяки експресивності в художньому тексті передаються авторські інтенції, моделюються ймовірні емоції адресата, що пов'язані з сприйняттям та розумінням текстової дійсності. Лексична експресивність належить до найпродуктивніших, оскільки “основне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, пов'язане із суб'єктивним баченням і оцінюванням фрагментів картини світу, виконують лексичні одиниці” [9, с. 24]. З допомогою оцінної лексики досягається моделювання образотвірного й текстотвірного просторів тексту, виражаються найрізноманітніші авторські задуми та внутрішні стани персонажів. Будучи образотвірним засобом, оцінні назви осіб формують образ автора й характеристику ним персонажів та подій, які зображаються у творі, репрезентують намагання викликати подібні емоції у читачів. Функціонуючи в структурі художнього твору, оцінні назви належать до так званих маркованих інформаційних кодів, що виокремлюють певний образ серед інших, утворюючи тим самим своєрідну оцінну концептосферу.

Важливою функцією оцінних назв осіб як образотвірного засобу є функція аксіологічної характеристики одного героя вустами іншого. У такому випадку оцінка може акцентуватися на: а) зовнішньому вигляді героїв; б) розумових здібностях персонажів; в) поведінці та рисах характеру; г) фізичному та психічному стані персонажів тощо. Певну іронічну та гумористичну функцію виконують прізвиська, що даються одними персонажами іншим.

У контексті художніх творів оцінні назви осіб виконують й текстотвірну функцію, забезпечуючи структурно-композиційне формування оцінного текстового простору, тим самим підсилюючи експресивний ефект висловлення.

У художньому творі досить часто функціонують й порівняння як номінативна модель і як підсилювач емоційності найменувань осіб. Порівняння використовуються як для зображення портретної характеристики персонажів, так і для непрямої їх номінації. Наприклад, для опису зовнішнього вигляду можуть використовуватись такі порівняння, як-от: *худорлява, як тростина; гарна, наче писанка; високий, як вежа* та ін. Для зображення внутрішнього

стану персонажа, його переживань використовуються порівняння: *покірний, як віл; зла, як пантера; полохливий, як заєць* тощо. За допомогою порівняльних конструкцій відтворюються також особливості поведінки персонажів художніх творів. За структурним типом зустрічаються здебільшого прості порівняння, у яких відбувається уподібнення лише за однієї ознакою. Такі порівняння виражені зворотом зі сполучниками *як, мов, немов, наче, ніби* тощо.

Серед великої кількості ономастичних проблем, особлива увага приділяється функціонуванню антропонімів у художньому творі. Залежно від типу тексту, його семантичної структури, жанру, естетичного значення ономастичних одиниць, їх кількості, власні назви можуть мати різну актуальність. У порівнянні зі звичайним мовленням, у контексті художнього твору антропоніми набувають нових функцій. Функційне навантаження власних назв в більшості залежить від мети, яку ставить перед собою автор.

На функційні особливості онімів у художньому творі було звернено увагу ще в середині ХХ ст.. Якщо спочатку виокремлювали тільки стилістичну функцію, то пізніше стали розмежовуватися стилістична, емоційно-стилістична, ідеологічна, естетична, та інші. Так, Ю. О. Карпенко, досліджуючи ознаки літературної онімії, зазначає: «Якщо основною функцією власної назви в мові є диференціальна (номінативна чи ідентифікаційна), то в літературі вона, хоч і зберігається, але втрачає свою першість» [36, с. 34]. У художньому тексті головною функцією є стилістична, яка виявляється у таких двох різновидах: а) інформаційно-стилістична, яка виражається через внутрішню форму власної назви і яка містить соціальні, ідеологічні, характеристичні відомості; б) емоційно-стилістична, яка полягає у емоційному ставленні до зображуваного. На думку М.В. Карпенка, серед трьох функцій, які виконують антропоніми у структурі тексту (характеристична, номінативна, ідеологічна), головною є характеристична, тобто описова.

Т. Гриценко пропонує таку класифікацію функцій:

1) ідентифікаційно-диференційну, що є основною і забезпечує виділення денотата з-поміж інших;

- 2) локалізації в часі та інформативну, завдяки чому створюється часова канва;
- 3) соціологічну (така характеристика іменованих об'єктів реалізується за допомогою апелятивної лексики й онімів, типових для різних етнокультурних систем);
- 4) емотивну (встановлення зв'язку між ім'ям літературного героя, його характером та ім'ям і характером прототипа);
- 5) стилістичну (зі стилістичною метою часто використовується прийом актуалізації внутрішньої форми оніма [24. с. 8].

Л. П. Кричун подає більш розгорнуту градацію функцій антропонімів у художньому тексті:

- 1) характеристичну;
- 2) імплікаційну (підтекстова);
- 3) інформативно-стилістичну;
- 4) диференціюючу;
- 5) емоційно-експресивну;
- 6) текстотворчу;
- 7) ідіостилістичну [46, с. 166].

Вибір автором того чи іншого найменування залежить від багатьох факторів, як-от: соціальний статус, мотиви номінації, національність персонажа, його вік, характеристики героя або того, хто його називає. Зважаючи на це, виокремлюємо наступні основні функції найменувань у текстах: соціологічну, локалізаційну, характеристичну і виразну. Окрім цих, власні імена можуть мати й інші додаткові функції, які теж є не менш важливими для реалізації авторського задуму автора. До них належать алюзійна та символічна, однак притаманні не усім номінаціям осіб. Безперечно, антропоніми у різних випадках можуть виконувати й інші функції, водночас одні й ті самі назви можуть виконувати одну чи декілька функцій одночасно залежно від контексту та семантичної структури самого імені. Загальновідомим є той факт, що усім без винятку власним назвам властива номінативна функція,

яка в художньому творі відходить дещо на другий план, але заслуговує на не менш пильну увагу, ніж інші.

Як вже було сказано вище, однією з важливих функцій, яку виконують антропоніми у художньому тексті, є характеризувальна. Конотативний компонент семантики виступає при цьому на перший план. Первинний смисловий зміст власної назви, який послаблюється у реальній ономастиці, активізується автором. Характеристика персонажа, виражена використаним автором антропонімом, підсилює враження читача. Вона пов'язана насамперед з контекстом та відношенням інших героїв до носія такої назви (Бублик, Гуляйгуба, Рудько, Храпко). Особливо це стосується промовистих найменувань та прізвиськ.

Протилежними до характеризувальних антропонімів є нейтральні (номінативні). Вони позбавлені будь-яких конотацій, тому в художньому тексті вони виконують лише називну функцію. Такі антропоніми здатні одночасно називати та диференціювати особу від решти персонажів твору. Нейтральні антропоніми є обов'язковими у структурі всіх художніх текстах та становлять антропонімійну основу твору, тим самим засвідчуючи достовірність як персонажів, так і подій.

Таким чином, найменування осіб у художньому тексті виконують різноманітні функції, надаючи твору експресивності, виразності та викликаючи в читача численні образи та асоціації.

Висновки до першого розділу

У першому розділі “Теоретичні основи дослідження назв осіб” розглянуто історію досліджень й типологію загальних назв осіб, а також їх функційні особливості у художньому тексті.

Мікросистема найменувань осіб розвивалася нерівномірно з моменту появи перших назв, що було зумовлено як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Термін “номінація” є багатозначним, тому може вживатися в опозиціях. Варто зазначити, що у мовознавчій науці виокремились два підходи щодо проблеми найменування: ономасіологічний (Н. Клименко, О. Селіванова, О. Снитко та ін.) та семасіологічний (О. Тараненко, Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, та ін). Існують різні погляди щодо характеристики цих понять. Щоб описати систему номінативних засобів мови, важливо розрізнити поняття “первинна” та “вторинна номінація”.

Значний науковий інтерес викликають семантичні групи назв на позначення осіб. Вони відрізняються за змістом, кількісними та якісними ознаками, активністю їх вживання, а також за своїми стилістичними

особливостями. За семантикою їх можна поділити на п'ять основних лексико-семантичних груп:

- назви осіб за родом діяльності та професією;
- назви осіб за національною і територіальною ознаками;
- назви осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем;
- назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом;
- назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями.

РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЯ НАЗВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У РОМАНІ Ю.ВИННИЧУКА «ТАНГО СМЕРТІ»

2.1 Семантика найменувань осіб у творі

Зібраний та проаналізований фактичний матеріал засвідчив, що у романі Юрія Винничука “Танго смерті” найчисленнішою семантичною групою є назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями. Функціонування цих *nomina personalia* у тексті є необмеженим, незважаючи на те, що кожна атрибутивна назва характеризується емоційним (позитивним чи негативним) забарвленням. У цій групі можна виокремити такі підгрупи:

а) назви осіб за статтю та віком. Тут автор вживає як зменшено-пестливі форми, так і згрубілі, наприклад: «...а ми того не могли зрозуміти, бо яке тут знущання, та ж то **немовлятко**, не може воно ще Слово Боже проповідувати...» [16, с. 19]; *Пан директор підвів мене до якоїсь висохлої на шкірку старушенці* і сказав: – *Оце, пані Конопелька, наш новий працівник* [16, с. 133]. На позначення недосвідченої, молоді за віком людини автор вдається до використання нейтральної та емоційно забарвленої лексики, як-от: *...юнаки і дорослі чоловіки, і з-під тієї гори трупів чувся стогін* [16, с. 261]; *Ядзя і Ріта*

разом зі своїми **пуцьвірінками** не відставали від неї ані на крок... [16, с. 29]. Разом із цими найменуваннями знаходимо у творі й полонізми: *Не пхай свого носа до чужого проса. Ти – міглянці!* [16, с. 31] (*міглянці* – з пол. “підліток”). Для характеристики старої за віком людини Ю.Винничук використовує емоційно-експресивні та оцінні найменування, які подає у вигляді словосполучень, які складаються з лексеми “старий” та назви тварини: *Лиш як подумаю, що буде з тим старим цапом, то шляк мене на місці трафляє...* [16, с. 72]; - *Заклич тих...тих старих порхавок...* [16, с. 214]; Такі назви вживаються здебільшого у негативному конотативному значенні. Зважаючи на те, що події першої сюжетної лінії у творі відбуваються в довоєнному Львові 30-х років, то автор використовує львівський лексикон: *Обидві цьоці-дрипці знову з’явилися перед нами...* [16, с. 215] (ірон. *дрипця* – “старша пані, яка занадто про себе дбає, по-старечому манірна”).

б) назви осіб за станом здоров’я. Здебільшого у творі функціонують зневажливі назви: *Сьліпундра! Я навіть чую відлуння тих вилясків* [16, с. 97]; У нейтральному значенні вживається лише одне найменування – “каліка”: *...і вінок цибулі знову перетвориться на хлопчика, але він тоді буде калікою – без ноги чи руки, без ока чи без вуха...* [16, с. 43]; Часто у творі трапляється явище субстантивації: *Приїхали ми до цього хворого, допитали...* [16, с. 313]; *Головний лікар довго розпитувала Яроша, у яких він стосунках з «хворою», чи відчуває свою провину...* [16, с. 25]. Для позначення глухої людини у творі вжито три різні лексеми: 1) глухий “який нічого не чує”: *Тоді вони звеліли мені зачекати в сусідній кімнаті, де таких самих глухих і глухуватих назбиралося добрий десяток* [16, с. 223]; 2) глухуватий “трохи глухий”: *Тоді вони звеліли мені зачекати в сусідній кімнаті, де таких самих глухих і глухуватих назбиралося добрий десяток* [16, с. 223]; 3) глушман “зневажл. глуха людина”, у реченні вживається у множині: *Як і треба було сподіватися, усі тоті глушмані гугупнули на підлогу...* [16, с. 223]. Нагромадження таких лексем підсилює виразність тексту, робить опис більш насиченим та акцентує увагу читача на

відтінках значень у цих словах. Також це може бути частиною стилістичного прийому автора.

в) назви осіб за зовнішнім виглядом. У тексті вони виступають позитивно- та негативнооцінними: *Вольф був здоровилом, старшим за мене на два роки, мало що високим, то ще й грубим* [16, с. 18]; *...більшість із яких пережили не одного свого чоловіка і хуленько віддавалися за іншого так, мовби то були писані **кralі**, хоча переважно були **товстулями*** [16, с. 38]. Для позначення малої за зростом людини у творі вжито фамільярні лексеми “курдупель” та “коротун”: *...він теліпається з тою скрипкою, що ледь не більша за нього, тому ми мали над ним опіку, бо кожен хотів такого **курдупеля** образити* [16, с. 17]; *... як усі **коротуни**, він робив швидкі рухи ...* [16, с. 251]. Людину, яка має чуб, автор називає “чубариком” (зменш. до “чубар”): *Нині до мене заходив якийсь **чубарик** зі звздою на шапці...* [16, с. 274]. Для опису зовнішнього вигляду людини, яка носить окуляри, у тексті знаходимо найменування “окулярниця”, яке співвідноситься з думкою, що людина, яка носить окуляри, є розумною: *Переважна більшість хлопців до **окулярниць** ставляться з осторогою, підозрюючи, що мають справу з такими мудрагеліками, з якими не варто й зачинати* [16, с. 230]. Для цієї ж характеристики автор використовує негативнооцінне словосполучення: *Закрий клапачку, ти, **пульката ропуха!** – гаркнув чоловік роздратовано* [16, с. 31]. Полісемантичним у творі є найменування “виродок”: *Між іншим, цей **виродок** – українець з роду* [16, с. 199]. Це слово вживатись у двох значеннях: 1) зовнішньо потворна людина; 2) людина, котра втратила кращі якості; недолюдок. З цього можемо зробити висновок, що межі семантичних груп не завжди є чіткими, тому що можливий перехід слова від однієї підгрупи до іншої, або ж може відбуватись семантичне розгалуження однієї і тієї ж лексеми, як у цьому випадку.

г) назви осіб за рисами характеру, за темпераментом, психічним складом. Ця підгрупа є досить багатою та різноманітною. Тут виокремлюємо найменування як з позитивною, так і негативною семантикою: *поводяться, як*

дикуни, лаються і грубіянять [16, с. 307]; *Цей ваш професор якийсь дивак* [16, с. 361]; ... *речі кладу щоразу на інше місце і потім довго шукаю, безнадійна роззява і ледацюга* [16, с. 230]; *О, то ви ще й нахаба!* [16, с. 169]; - *А ви хитрун!* – *засміявся офіцер* [16, с. 336]; «*Ну що ж, професор – це, звичайно, краще, ніж той молодий вертихвіст*» [16, с. 364]; ... *роби все під регіт і співи, щоб таким чином показати, який ти відчайдух* [16, с. 153]; *Та нашо мені така катеринка? Бо то, видите, хочуть вирахувати дармоїдів* [16, с. 63].

Поширеним у цій семантичній підгрупі є використання Ю. Винничуком львівських діалектів, що надає найменуванням особливого експресивно-оцінного компоненту: - *Не будь такий раптус-нервус – тримайсі дишля!* [16, с. 240] (*раптус* – “нервова людина”); - *Тримай фасон, нітолько!* [16, с. 240] (*нітолько* – вул. “хтось наївний, простакуватий”); Та я думав, що то *шацхлопаки!* [16, с. 240] (*шац* – “надзвичайний, чудовий”); ...*Ривка назвала його мішігіном і постукала себе мокрою кохлею по лобі...* [16, с. 270] (*мішігін* – 1) людина, яку не поважає її оточення; 2) дурний; несповна розуму); ...*але видно було, який він фуньо кацалабський* [16, с. 291] (*фуньо* – “особа, яка вдає аристократа, пана; зарозуміла людина”); «*Стефцю! Ах ти батярего!* [16, с. 59] (згруб. “розбишака, волоцюга).

Значне місце у романі Ю.Винничука “Танго смерті” займає група назв осіб за професією та родом діяльності. Творення та функціонування цих найменувань пов’язане з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства, процесами, що відбуваються у виробничій сфері, у певній історичній ситуації тощо. За семантикою їх можна розділити на три підгрупи:

1) назви осіб, пов’язані зі сферою освіти і науки: ... *він сам собі дивувався, як так сталося, що став учителем* [16, с. 6]; *Відтак зателефонував до школи і повідомив директрису, що змушений в силу різних обставин залишити роботу* [16, с. 8]; *Студентка, яка пізніше виросла на письменницю, приїхала до нього сама...* [16, с. 32]; ...*але Мількер був книгоманом, підтримував зв’язки з букіністами Києва, Москви, Вільнюса...*[16, с. 52]; *Між іншим, є якийсь містичний зв’язок між перекладачами і їхніми мертвими*

авторами [16, с. 236]; У книжці «Шкоцькій» мама конче мусила зачетити професора Стефана Банаха, видатного **математика**... [16, с. 59]; Між іншим, є якийсь містичний зв'язок між **перекладачами** і їхніми мертвими **авторами** [16, с. 236] тощо.

2) назви осіб, пов'язані з медичним обслуговуванням: У 1640 році львівський **аптекарь** і **медик** Йоганн Калькбреннер створив музику, почувши яку, людина може пригадати всі деталі свого попереднього життя [16, с. 150]; На війні я був **санітаром**, і теж доводилося ховати... [16, с. 120]; ...їй порадила звернутися до **пана дохтіра** Марійка... [16, с. 62]; ...батько був **дантистом**, і щосереді міг приймати пацієнтів удома [16, с. 62]; мовби нічого ї не трапилося, мовби вона тут не **пацієнтка**, а **медсестра**, усмішка її була навіть не так радісна, як ласа... [16, с. 23].

3) назви осіб, пов'язані з культурою, музичним мистецтвом: – Це **музикант**, **композитор**. У нього руки не пристосовані до такої праці [16, с. 335]; – Він народився у Відні, був **диригентом** оркестру віденського Бургтеатру, надвірним **капельмейстером** у Штутгарті... [16, с. 336]; Я любив заходити з мамою до «Атляса» на Ринку, де збиралася дуже цікава публіка, вся львівська богема – літератори, малярі, **музики**, **актори**... [16, с. 55]; ...свіжесенький труп **оперової співачки** з янгольським голосом... [16, с. 273]; Зрештою, кожен з **оркестрантів** пережив такі самі жахіття [16, с. 356].

4) назви осіб, пов'язані з виробництвом продуктів харчування та напоїв, їх торгівлею: ...ось уже стукала в двері **молочарка** і разом зі свіжими новинами виливала в слоїки свіже молоко... [16, с. 14]; **Прецлярки** носили перед собою перевішені на ременях великі кошики зі свіженькими запашними прецлями... [16, с. 43]; Не вийшов із мене й **продавець** морозива, хоча я й дуже старався... [16, с. 110]; ... але раптом пан Цапський підвівся і, потираючи руки, як **м'ясник**, наблизився до мене... [16, с. 133]; Вечорами, коли **перекупники** та **базарники** розходилися, у шинку збиралася вже ліпша публіка – **актори**, **письменники** і навіть **представники влади** [16, с. 351].

5) назви осіб, пов'язані з пошиттям одягу: *І тут-таки просто неба працювали шевці, кравці, дзитармайстри...*[16, с. 347]; *Фейга була дружиною крамаря Огрештейна і братовою Голди...* [1, 342 с.]; *Тоді, власне, група наших ткачів ... вирішили, що не будуть іти, як телята на заріз...*[16, с. 357].

6) окремий семантичний ряд становлять назви осіб, які пов'язані з ворожінням та пророцтвом: *Хоча багато сучасних мусульман готові допустити існування тих форм реінкарнації, про які згадують містики...* [16, с. 192]; *...дуже популярна перед війною віщунка, яка жила в біблійну епоху* [16, с. 313]; *Бо я думав, що це якась знахарка нашептала вам такі поради* [16, с. 188]; *Коли поетові бракне повітря, він помирає, а коли бракне свободи, він перетворюється на пророка* [16, с. 157].

7) назви осіб, пов'язані з охороною і безпекою: *Але коли потяг на хвилю зупиняється біля колишньої будки залізничного сторожа, пасажери зриваються з місця...*[16, с. 170]; *Решта охоронців теж були таборовими новачками і не брали участі в ліквідації табору...*[16, с. 358]. На позначення працівника поліції, автор вдається до використання різних нейтральних та емоційно-забарвлених лексем: *... міліціонери намагалися, розчепіривши руки, затримати його, але він промчав повз них...* [16, с. 52]; *Книш, несподівано обм'якнув і скинув з себе маску крутого правоохоронця* [16, с. 256]; *...потім спокійно виймає револьвера з торбинки і трьома пострілами кладе поліцая на землю...*[16, с. 207].

Ще однією великою групою виділяються у романі назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом. Семантично їх можна розподілити на такі підгрупи:

а) назви осіб за сімейними стосунками по прямій лінії. У творі виокремлюємо здебільшого пестливі лексеми. *Шкода, що його татуньо не зможе ним натішитися* [16, с. 18]. Так, поряд із найменуванням “мама” автор вживає велику кількість зменшено-пестливих синонімів: *Мамцю, ну нащо вам така висока перука, таже вона скидається на бузькове гніздо* [16, с. 28]; *Спочатку мамуся запхала мене в крамницю пана Жабського, який торгував*

колоніальними товарами... [16, с. 108]; ... пан аптекар, сказав, що його син буде грати на бандурі, ну, і **мамця** мусила виконати його заповіт... [16, с. 80]; - **Мамуньцю** злота! [16, с. 240]; З Інтернетом взагалі не спілкується. **Матінка** теж [16, с. 367]. Такі ж синоніми вжиті до слова “дід”: *І знайшли щелепу нашого дідуся, яку він забув у кнайпі пана Дземби?* [16, с. 91]; *Спи, наш дідуню, і не журишь, ляжем з тобою і ми колись* [16, с. 55]. Однак це найменування вживається й у значенні згрубілості: *Але стосовно кого? Старих згрибілих бабусь і дідуганів!* [16, с. 116]; Слід виокремити речення “У кожного б тоді були не тільки діди і баби, але й **прадіди і прабаби**, ба навіть **прапрадіди і прапрабаби**, і **прапрапрадіди і прапрапрабаби**” [16, с. 69]. Воно містить нашарування слів із префіксом “пра”, що демонструє концепцію глибини генеалогії, тобто історії сімейних зв'язків через кілька поколінь. Використання такої послідовності слів у одному реченні робить його громіздким і дещо гумористичним. Мета вживання такої великої послідовності слів може бути різною. Вона може використовуватися для підсилення ідеї про важливість сімейних зв'язків та передачу спадковості з покоління в покоління. Також це може бути використано автором для створення комічного ефекту. У цій групі автор знову ж таки вдається до використання полонізмів: *...була полуднева година, сонцепарило, і в парку, де з самого ранку повно няньок з візочками та емеритів...* [16, с. 95]. Як відомо, слово “emeryt” з польської означає **пенсіонер**.

б) назви осіб за родинними і сімейними стосунками по боковій лінії: *З родини в Яроша ще жива була старша сестра його матері **мета** Люція, стара панна...* [16, с. 9]; *Я ж не тільки для себе, а й для мамці, і для сестри, а завтра до нас ще придуть дві **цьотки** і два **вуйка**, і дідусь Абелес* [16, с. 81]; ... *притарабанився з возиком Йоськів **стрийко** Зельман Мількер...* [16, с. 269]; ... *до нас прибігла **вуйна** Олена і сповістила страшну новину: **вуйко** Льодзьо, виявляється, опинився в тюрмі...* [16, с. 334]; *У кожній хаті є і бабці, і дзядзі, котрі на пенсії, то що я маю їх переписувати?* [16, с. 63]; *А ще в моєї мами був брат, священик, що мав парафію на Замарстинові, називався отець Мирослав,*

але я його кликав просто «вуйцьо» [16, с. 68]. Варто зазначити, що аналізована лексико-семантична підгрупа, як і попередня, багата словотвірними синонімами.

в) назви осіб за свояцтвом: ...а вранці застав на своїх паперах заляпану смальцем гарячу пательню, з якої **тесть** наминав яєчню... [16, с. 8]; ... а як плач підхопили **зяті** у виконанні бабці, то захлинувся димом дорогого цигара і плакав ще зо півгодини по тому... [16, с. 68]; ... заблудився і мій чоловік, точніше не чоловік, а **наречений**, пропав, як сніг на Великдень... [16, с. 136] тощо.

У наступну групу виокремлюємо назви осіб за територіальною і національною ознаками: Уявіть собі, я, **львів'янин**, ніколи там не бував [16, с. 126]; ...співали усі – **українці, поляки, два десятки росіян, жиди** Яків Крутокоп, Йосип Єндрик, Захар Атнабунт, **німець** Йосиф Кранц, **білорус** Михайло Малевич, ба навіть **китаєць** Мон За Літ [16, с. 16]; – Та слухайте, то якісь **монголи** [16, с. 310]; ...обнімають і цілують, і не лише **українки, а й польки, ба навіть жидівки**... [16, с. 334]; – **Добрий самаритянин** [16, с. 87] тощо.

У тексті наявні також назви осіб з огляду на їх соціальний та майновий стан, суспільно-політичне становище. Під терміном “суспільно-політична лексика” мається на увазі група слів, що позначають поняття, які пов’язані безпосередньо з життям суспільства, а також ті, які стосуються обслуговування різноманітних суспільних ланок (торгівля, судочинство, право тощо). Отже. цей термін охоплює такі важливі поняття, як економіка, управління, право, політика тощо. Саме ці аспекти стали визначальними у поділі фактичного матеріалу на семантичні групи.

Проведений аналіз досліджуваного розряду лексики у творі Ю.Винничука засвідчив, що ця ЛСГ назв осіб представлена досить широко і багато. У ній виділяємо такі підгрупи.

Перша підгрупа “назви осіб за певним соціально-економічним становищем” представлена найменуваннями, які пов’язані з торгівлею: *Не*

вийшов із мене й **продавець** морозива, хоча я й дуже старався... [16, с. 110]; Вечорами, коли **перекупники** та **базарники** розходилися, у шинку збиралася вже ліпша публіка – актори, письменники і навіть представники влади [16, с. 351]; ...**ціткарі** торгували розмаїтими **цітками**, **солом'янкарі** – солом'яними та очеретяними **циновками**, які охоче господині стелили під порогом, **ситарі** торгували **ситами**, ... **пташники** носили на довгих тичках клітки з пташками, **вуглярі** розвозили на возах **вугіль**... [16, с. 44]; «Прецілі! Прецілі!», **ганделеси** волали: «Ганделе, ганделе, ганделе, продати – купити!», **дротярі** – гуцули та лемки – ходили обвішані **дротом** і **полапками** на миші, гукаючи: «Горнята дротувати! Є що дротувати?», а **бондарі**: «Є що побивати?», а **піскарі**: «Тре піску? Піску тре! Піііісооок!», а **шматтярі**: «Кооості! Шмааати!» [16, с. 42]. У цих реченнях автор вживає багато професійних назв, при цьому використовує звукові ефекти, львівську говірку, окличні та питальні речення. Це робиться з метою передачі живої та колоритної атмосфери тодішнього історичного ринку, де ремісники, торговці голосно пропонують свої товари. Такий спосіб опису дозволяє читачеві відчутти та поринути в атмосферу галасливого ринку і зрозуміти, що на ньому відбувається.

До другої підгрупи “назви осіб за певним суспільно-політичним становищем” належать такі лексико-семантичні ряди:

а) назви осіб за титулами, званнями: Тут Ярош пригадав, що **арканумські королі** у своїх завойовницьких походах проникали не раз у глиб Африки... [16, с. 40]; ... вони не тільки торгували лісом чи збіжжям, але й керували світом, вирішували долю американського **президента** і японського **імператора** [16, с. 57]; ... а тоді прискалила до нього **грайливе око** і сказала: «Мечку, сервус! Але ти батяр! Як ти ту **графиню** файно обкрутив! [16, с. 59]; ... а мали куди святковіший вигляд, **гейби** їх чекала візита в **бургомістра**... [16, с. 212]. Тут автор вживає й оказіональні утворення: ... він зі сміхом показав нам розпорядження **райхсмюзикфюрера**, що стосувалося танцювальної музики... [1, с. 348]. Лексема “райхсмюзикфюрер” відсутня у тлумачному словнику і є

специфічною, оскільки пов'язана з тодішнім історичним періодом і передає колорит того часу.

б) назви представників соціальних станів, груп та ін.: *Разом з тим у товаристві урядовців чи шляхти це дуже милий, ввічливий чоловік...* [16, с. 199]; *...приймають за інженерів чи навіть буржуїв...*[16, с. 307]; *Ви станете багачем! Магнатом!* [16, с. 169] та ін.

Третя підгрупа “назви осіб, пов'язані з адміністративно-державним управлінням, службовою діяльністю” охоплює назви осіб, що займають високі державні посади, мають високі чини: *Але одного разу я вручала вам грамоту від самого президента за сумлінну працю...* [16, с. 216]; *... услід нам лунали матусині прокльони й обіцянка звернутися до пана міністра, якого вона знає особисто...* [16, с. 211]; *Вибачте, – сказав чоловік, виймаючи з кишені посвідчення підполковника СБУ...* [16, с. 174];

До четвертої підгрупи “назви осіб, пов'язані з судочинством і правовою діяльністю” увійшли назви осіб, які вчинили певні злочини, протиправні дії: *... отець бурмотів молитву, а убивці викрикнули кілька імен...* [16, с. 324]; *... лунали постріли, крики, грабіжники ... метнулися до ювелірних і годинникових крамниць...* [16, с. 268]; *ми зараз висліджуємо небезпечного маніяка, який нападає на стареньких людей і грабує їх* [16, с. 206]; *... на мене напали бандити, приставили пістолета і забрали морозиво* [16, с. 110]; *... надто велике нервове збудження гвалтівника...* [16, с. 139];

До п'ятої підгрупи «назви осіб, пов'язані з релігією, церковним життям» зараховуємо такі лексико-семантичні ряди:

а) назви представників церковної ієрархії, служителів церкви: *таким сигнальним прапором був увесь її гардероб, який покликаний приховувати всі випуклості її тіла, як у черниці...* [16, с. 7]; *... монахи хутеню згрібали з підлоги мундири, ремені і чоботи...* [16, с. 260]; *Щонеділі отець Мирослав, мій вуйцьо, відправляв тихцем службу Божу, зараз він уже нічим не нагадував того отця-батяра, якого я пам'ятав з дитинства...* [16, с. 323];

б) назви представників релігійних течій, учень, сект: *Хоча багато сучасних мусульман готові допустити існування тих форм реінкарнації, про які згадують містики...* [16, с. 192]; – *Який рай міг бути в уяві язичника?* [16, с. 302]; *Буддисти вірять, що кожен з нас прожив безмежне число життів...* [16, с. 106]; *...переклад арканумського рукопису зладив на початку XVI сторіччя краківський рабин Натан Шпіро, кабаліст та талмудист* [16, с. 101].

в) біблійні персонажі. Найбільш поширеною у творі є лексема *Бог*, яка є власною назвою безсмертної, духовної істоти: *Я вам вповім, жи Бог – то є найвища премудрість* [16, с. 68]. З таким самим значенням автор вживає синоніми: *Який то гріх? Хіба Ісус не розмовляв з мертвими?* [16, с. 57]; *От же ж Господь наділив чоловіка прізвищем!*» [16, с. 211]. Це найменування вжито навіть у зменшено-пестливому значенні: *Жила в мене, як в Бозі за пазухою, годувала її, прала за нею, як за рідною пильнувала...* [16, с. 64]; *... а взимку шопки робив, та такі, що там тріє царі й Ісусик були, як живі ...*. Важливо зазначити, що у творі не зафіксовано явища, коли власні назви *Бог*, *Господь*, *Ісус* виступають у ролі адресата мовлення, до якого звертаються герої роману. Поряд з лексемою *Бог* у творі вживаються й інші: *Хліб – Отець, сало – Син, а горілка – Дух Святий, прости мене Господи. А до того ще цибуля – Пречиста Діва* [16, с. 64]. Протилежною до цих найменувань є лексема *Диявол*: *Колись її за таку штучку могли й на вогні спалити. Знак Диявола!* [16, с. 32]. Тут автор теж вдається до використання синонімів: *...рвучко наддав ходи, повторюючи «біс полуденний... це біс полуденний... це марево, цього нічого нема...* [16, с. 66]. Поряд із цими, у творі знаходимо й інші назви святих, зокрема: *Вона не відповіла, дивилася перед себе і щось обдумувала, а коли вони минали церкву Петра і Павла, перехрестилася, і її вуста ворухнулися* [16, с. 89]; *Біля церкви Святої Анни вони сіли на трамвай і зійшли біля Янівського цвинтаря...* [16, с. 126]; *Усі вони походять з гімну Павла Диякона на честь Івана Хрестителя* [16, с. 184]; *Щороку Аль-Хідр приходить у Єрусалим на Рамадан і зустрічається там з пророком Іллею* [16, с. 190].

г) найменування надприродних істот: *Коли кишка наповниться газом, вознесися з бальоном у голубі небеса і стань **янголом*** [16, с. 153]; *В сузір'ї твого волосся зблукали мої цілунки, мов **потерчата** мигтять і зойкають...* [16, с. 231]; *Тебе, камераде, мені послали шестикрилі **херувими*** [16, с. 272];

г) інші найменування: *Ото зачне вона ридати за **покійником**, аж з'ясовується, що то **покійниця**, але нічого, наша бабуся завше вміла викрутитися* [16, с. 67]; *Вони були здатні розкривати джерело душі усіх біблійних, талмудичних і післяталмудичних **праведників*** [16, с. 105]; *...і вони погодилися, що я маю рацію, а син **небіжчика** навіть вручив мені златого* [16, с. 114]; *Проповіді цього **дервіша** зробили величезний вплив на свідомість Румі...* [16, с. 190]; *Іно моя бабуся, фахова **жалібниця**, плакала мовчки, дивлячись на тіло свого сина – отця Мирослава...* [16, с. 337]; *...почула, як **рабин** на проповіді оголосив збір охочих їхати до Палестини...* [16, с. 345].

Шоста групи “назви осіб, пов’язані з військовою справою” охоплює:

а) назви осіб за військовими званнями, чинами, посадами: *... мініатюрні **солдати** готувалися до атаки, біля гармат завмерли гармаші, **полководці** обзирали поле бою в далеко гляди...* [16, с. 47]; *...а на катафалкові, призначеному для **офіцерів**, височіла котли рицаря в латах і шоломі...* [16, с. 111]; *- Я ж не **дезертир*** [16, с. 247]; *Але **унтерштурмфюрер** Рокіта полюбляв саме танка...* [16, с. 316]; *...влаштовували для гостей комендант табору **оберштурмфюрер** СС Вільгауз і Рокіта* [16, с. 355].

б) назви представників супротивної сторони під час війни: *...кожен свідомий українець мусить за своє життя посадити дерево, народити п’ятеро дітей і убити **ворога*** [16, с. 197]; *... їм добре видно **нападників**, але самі вони невразливі* [16, с. 241]; *Щоб як вас лупцювали, мордували, катували – ані слова мовою **загарбника!*** [16, с. 200];

в) представники партій, учасники комісій, працівники органів державної безпеки тощо: *... їх топтали німецькі солдати, шукаючи євреїв, їх топтали **чекісти**, вистежуючи підпілля...* [16, с. 98]; *... при зустрічі повідомив про свою розмову з **есбеушником** у літаку* [16, с. 250]; *... стати «молочним братом» з*

кагебістом? [16, с. 257]; *Щоб не потрапити на очі червоноармійцям, ... , ми зійшлися з дороги в ліс...* [16, с. 260]; *...повно большевиків, які тільки те і роблять, що жують...* [16, с. 306].

Варто зазначити, що у цій семантичній групі є велика кількість синонімів до слова *воїн*, наприклад: *Перебувши безліч боїв, повоювавши в Січових стрільцях, ... , врешті-решт таки склав свою буйну голову під Базаром у числі 360 непокірних вояків* [16, с. 15]; *... мініатюрні солдати готувалися до атаки...* [16, с. 47]; *... ворога буде вбивати спеціально навчений боєць, а я маю лише асистувати ...* [16, с. 197]. Поруч із цим, у тексті знаходимо й росіянізми: *...його зайняв був советський служащий, який і при німцях не пропав...* [16, с. 353]. Проте, у цьому контексті це доречно, оскільки переносить читача у воєнні події, що відбуваються у 1939-1945.

Під час аналізу лексико-семантичних груп назв на позначення осіб, у тексті засвідчено чималу кількість синонімів, що стосуються лексем “дівчина” та “хлопець”. Так, характеризуючи дівчину, автор використовує як нейтральні найменування (*І уявіть собі, що певна дівчина вирішила ся віддати за порядного хлопця* [16, с. 69]), експресивні, емоційно-забарвлені (*То була самотні кубіта, стара діва...* [16, с. 293]), із відтінком застарілості, народно-поетичності (*... вона належала до тих перестарілих дівиць, які внаслідок прожитих на самоті років, стають у побуті нестерпними, примхливими і занудними* [16, с. 7]), так і розмовні (*Яких дівок? Дівки там ни були. Та шо ти сі вчипила?* [16, с. 74]). Тут зустрічаємо і запозичене з польської мови “kobieta”: *... то була еліта Замарстинова, пінка і сметанка, безперечним лідером якої була двірничка пані Хомикова, товста кобіта з товстими руками і ногами...*[16, с. 62]. Цікаво, що у тексті зустрічаємо це слово з різними варіантами написання - *кобіта* і *кубіта*: *А пан Торба, що мав фризієрню, висловив своє глибоке здивування тим, що його покійна дружина, ще не стара кубіта...* [16, с. 116]. Якщо використання різного написання цього слова не є помилковим, то це може бути свідомим стилістичним прийомом автора. Зважаючи на контекст, тут може акцентуватись увага на деяких особливостях

персонажа, його говірку або ж використовуватись з метою відображення певного періоду чи місцевості.

На позначення особи чоловічої статі автор використовує як нейтральні лексеми (*Ярош отерп, упізнавши в тому аркушеві чорнопис свого перекладу з арканумської, текст був еротичний і від імені **парубка**...* [16, с. 61]), зменшено-пестливі (*... за кілька кроків Ярош озирнувся і помітив, що **хлопчик** зробив такий рух головою, наче б якусь мить назад теж озирався...* [16, с. 65]), емоційно-забарвлені (*- Сервус, **хлопаки!** Де так женете?* [16, с. 259]), так і згрубіло-зневажливі (*... у літаку поруч із ним сів невисокий **тип**, що все мружився...* [16, с. 208]; *То був теньгий **хлоп!*** [16, с. 121]).

Варто також згадати, що у романі «Танго смерті» значною мірою виділяється група із назвами осіб, які пов'язані із письменницькою діяльністю. Тут згадуються як українські, так і світові майстри слова, як-от: *Ярош порадив зайнятися творчістю **Емми Андієвської**...* [16, с. 32]; *Був полудень, і Ярош згадав вірш **Івана Франка** «Блюдитесь біса полуденного»...* [16, с. 65]; *Це така сама ситуація, яка була в нас із **Шевченком** і **Кулішем*** [16, с. 299]; *Я десь читав у **Оскара Вайльда**, що музика дарує нам наше власне минуле...* [16, с. 104]; *...а потім увірватися на чолі натовпу і вхопити першому **Кафку**, **Камю**, **Акутагаву**, **Кортасара**, **Маркеса**, **Борхеса**...* [16, с. 7] та ін.

Окрім письменників, у творі наявні також імена українських та світових діячів у різних суспільних сферах: *Це він у 1924-му замордував до смерті **Ольгу Басараб*** [16, с. 199]; *На фронті я могла бути така сама, як **Софія Галєчко**, рубати шаблею і стріляти у ворога...*[16, с. 203]; *– Вам треба виступати на кулінарних шоу, як **Джеймі Олівер*** [16, с. 304]; *Мама кивала мені то на одного, то на другого гостя, що сиділи за столами, пояснюючи, що отам – сам **Сясьо Людкевич**, видатний композитор, а там – письменник і художник **Едзьо Козак**, а біля них крутяться худі, як шила, **братики Курдидики**...* [16, с. 58]; *... безцінні реліквії, як засушені квіточки з могили*

Юліуша Словацького, листочок з вінка на могилі Маркіяна Шашкевича...
[16, с. 346] та багато інших.

Отже, зібраний фактичний матеріал дав змогу виокремити та проаналізувати різноманітні лексико-семантичні групи найменувань осіб у творі Ю. Винничука “Танго смерті”. Кожна з них демонструє нам багатий арсенал найменувань осіб та виконує певну роль у структурі твору.

2.2 Структурні особливості назв осіб

Афіксація є найдавнішим і найпоширенішим способом творення лексичних одиниць. Різноманітність афіксів сприяє виникненню нових слів та одночасно дотриманню принципу збереження мовних ресурсів, оскільки за допомогою однієї морфеми можна утворити ряд нових лексичних одиниць. У цьому аспекті розглянемо детальніше оцінні назви осіб, оскільки у романі Ю. Винничука “Танго смерті” ця група є найчисленнішою.

Слід відзначити, що при творенні слів з оцінною характеристикою, афіксація є не тільки способом утворення лексем, а й підсилення, увиразнення оцінки, наприклад, через використання аугментативних та демінутивних суфіксів.

Найпродуктивнішим способом творення оцінних найменувань осіб у тексті є суфіксальний. Проаналізувавши фактичний матеріал, можемо виділити афікси, які є найбільш та найменш продуктивними.

Найуживанішими суфіксами є *-ар, -яр*. Вони уживаються для творення назв осіб за професією та родом діяльності: *щіткар, солом'янкар, ситар, вугляр, аптекар, крамар, шинкар, дорожкар, бібліотекар, санітар, поштар, дротяр, піскар, иматтяр, гончар, столяр, трунар, гробар*. Як бачимо, усі вони належать до чоловічого роду, у тексті вживаються переважно у формі однини, хоча є і випадки їх вживання у множині: ...**щіткарі** торгували розмаїтими щітками, **солом'янкарі** – солом'яними та очеретяними циновками, які охоче господині стелили під порогом, **ситарі** торгували ситами,

... *пташники* носили на довгих тичках клітки з пташками, **вуглярі** розвозили на возах вугіль... [16, с. 44]. У творі зустрічаємо і назви осіб за професією жіночого роду, які утворюються додаванням ще й суфікса *-к*: *книгарка, молочарка, лікарка, прецлярка*. Таких найменувань у творі знаходимо лише декілька. Зустрічаємо й лексеми, утворені за допомогою суфікса *-к* та інших (*-ч, -ист*): *перекупка, студентка, прачка, плачка, співачка, гімназистка*.

Наступним за частотою вживання є суфікс *-ник*. Він також використовується для утворення назв осіб за професією. Таких лексем у творі є чимало: *художник, танцівник, пташник, різник, пірнальник, письменник, двірник, перевізник, телевізійник, базарник, лісник*. Більшість одиниць позначають назви осіб за професією, заняттям, утворені за відношенням особи до предмета заняття: *м'ясник, книжник, комп'ютерник* та інші. Мотиваторами цих назв осіб є лексеми місця роботи: *базарник, лісник, двірник*. Цей ж суфікс використовується для утворення назв осіб за соціальним та майновим станом (ті, які пов'язані із судочинством та правовою діяльністю): *грабіжник, гвалтівник*. Чимало найменувань із цим суфіксом, а також із суфіксом *-ик* вжито на позначення назв осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями: *бешкетник, мрійник, шибеник, негідник, дурник, чубарик, мудрагелик*. Більшість із них виступають із негативною конотацією. Суфікс *-ник* вживається для творення слів із більш грубим та зневажливим значенням, у той час як суфікс *-ик* (у словах *чубарик, мудрагелик*) утворює словесну форму із відтінками ласкавості та пестливості. Тут варто зазначити, що суфікс *-ик* вносить певні відтінки у значення слів, порівнямо: *дурний* - розумово обмежений, тупий, не розумний; *дурник* - людина з розумовими вадами, яка вдає з себе наївну, недогадливу, нетямущу.

Від окремих оцінних найменувань чоловічого роду утворено фемінітиви флексією *-а*, наприклад: *жалібниця* ← *жалібник, письменниця* ← *письменник*.

Широко уживаними виступають у романі суфікси *-ор, -ер*. Вони використовуються для творення назв осіб за професією та родом діяльності. Сюди належать такі лексеми: *міліціонер, літератор, композитор, директор*,

інспектор, дикторка тощо. Ці два суфікси виконують подібну функцію, утворюючи найменування осіб за професією, вміннями. У деяких випадках суфікс *-or* може надавати словам більш формального чи наукового забарвлення, тоді як *-er* може бути більш розмовним, повсякденним. Вибір між ними може залежати від етимологічних особливостей слів, їх фонетичних особливостей, стандартів мови тощо.

Назви осіб за територіальною і національною ознаками творяться за допомогою суфіксів *-ець, -єць*: *українець, німець, китаєць, арканумець, австрієць, англієць, троянець*. Ці найменування утворюються від іменникових основ — топонімів. Серед лексем жіночого роду із цим суфіксом у творі засвідчено лише три приклади: *львів'янка, жидівка, японка*. Вони творяться за допомогою суфікса *-к*. У досліджуваній лексико-семантичній групі назв осіб за етнічною та територіальною ознакою можемо спостерігати явища лексичної та словотвірної синонімії. Паралельно існують кілька рівноправних варіантів, які урізноманітнюють мовний контекст, наприклад: *Повідомляють про рух німців* [16, с. 225]; *А потім прийшли німаки і казали, аби я всіх комуняків і жидів перетисала* [16, с. 63]. Так, слово *німці* є загальноприйнятим в офіційному вживанні й вказує на людей німецького походження без відтінку згрублості чи інших негативних конотацій; слово *німак* має менш формальний характер та вживається у значенні зневажливості, згрублості тощо. Окрім того, варто зважати на контекст, оскільки слово *німак* може мати й значення мовчазної, неговіркої людини.

Суфікс *-ець* також використовується для творення віддієслівних та відприкметникових назв осіб. Більшість таких лексем мають негативний відтінок, а їх мотиваційна ознака пов'язана із особливостями особи, її поведінкою й негативними рисами характеру, як-от: *збоченець* ← *збочен(-ий) + -ець*, *зухвалець* ← *зухвал(-ий) + -ець*, *поганець* ← *поган(-ий) + -ець*.

У творенні найменувань осіб за етнічною і територіальною ознакою беруть участь і суфікси *-янин, -анин, -чанин*: *львів'янин, єгиптян, самаритянин, галичанин*. Їхня синонімічна повноправність із суфіксом *-ець* не викликає

сумнівів, але їм властиве поєднання з твірними основами на *-ч*, *-ак*, *-цьк* тощо, наприклад: Галич - галич-ан-ин — галич-ан-ка — галич-ан-и. Вибірково суфікси *-анин*, *-янин*, *-чанин* поєднуються з деякими основами топонімів, що мають у своєму складі суфікс присвійності **-ів/-їв**, наприклад: Львів — львів'-ян-ин — львів'-ян-к-а — львів'-ян-и.

За допомогою суфікса *-ок* творяться назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями, як-от: *виродок*, *пуцьвірінок*, *покидьок*, *матолок*. Слова цієї ж семантичної групи утворюються від суфіксів *-ак*, *-як*. Переважна частина їх позначає виконавця дії з негативного боку: *добряка*, *пияка*, *розбишака*, *маніяк*, *дивак*. Усі ці найменування є стилістично-маркованими, емоційно-забарвленими. Цікавими є лексеми *добряка*, *пияка*. У Тлумачному словнику зафіксовані дві форми (*добряк* - *добряка*; *пияк* - *пияка*) з однаковим значенням, проте з дещо різною структурою. Суфікс *-а* у слові *пияка* додає йому розмовного відтінку, тоді як слово *пияк* звучить відносно формально і може мати нейтральний або негативний відтінок. Слово *добряк* має лагідний, позитивний відтінок і може використовуватися для опису людей з приязною натурою. Ця сама лексема із суфіксом *-а* *добряка* може вказувати на ту саму дружелюбність і доброзичливість, але з ще більш вираженим емоційним відтінком або звертанням до когось з особливим теплом чи приязню. Найчастіше подані номінації використовуються у творі в міжособистісній комунікації, адже вони є досить узвичаєними та зрозумілими.

Досліджуючи словотвір найменувань осіб за професією і родом діяльності, варто виокремити суфікси *-іст*, *-ист*. Ці суфікси можуть надавати словам конкретність та вказувати на певну ідеологію, стиль життя, професійну спрямованість. Зазвичай, вони додають словам суспільного або професійного відтінку. Сюди належать такі найменування: *букініст*, *дантист*, *бандурист*, *публіцист*, *таксист*, *юрист* та ін. У деяких словах твірними основами виступають і аббревіатури, які позначають назви партій чи політичних угруповань. Такі лексеми виступають зі значенням “той, хто працює в ...” Виокремлюємо такі деривати, утворені від аббревіатур назв спецслужб

радянського періоду, як-от: *енкаведист* (НКВД - Народний комісаріат внутрішніх справ), *кадебіст* (КДБ - Комітет державної безпеки), *есбеушник* (СБУ - Служба безпеки України). Як бачимо, у тексті вони подаються в транскрибованому вигляді. Негативна оцінка діяльності цих установ накладає певні конотації на деривати, які позначають осіб, які служили в них. Вищенаведені найменування виявляють словотвірну синонімію: *кадебіст* – *кагебіст*.

На противагу демінутивним суфіксам виділяють аугментативні, тобто ті, які додають слову відтінку згрубіlosti. Із аналізу фактичного матеріалу виокремлюємо *-уг, -юг, -иськ, -ило*: *волоцюга, злодюга, пияцюга, ледацюга; страховисько, чудисько; здоровило*. Усі ці суфікси є носіями негативної оцінки, а наведені номінації вживаються з метою висміяти та присоромити особу за неприпустиму поведінку й зовнішній вигляд.

На відміну від суфіксального, префіксальний спосіб творення назв на позначення осіб у романі Ю. Винничука “Танго смерті” значно обмежений.

У творі зустрічаємо лексеми, які творяться за допомогою суфікса *-не*: *нефахівець, негідник, неук, незнайомиць, нечемнюха*. Як бачимо, заперечна стратегія називання є особливо сприятливою для творення оцінно-маркованих назв осіб з негативною семантикою. Зазвичай вони базуються на основі заперечення статичної або динамічної ознак особи, тому номінації здебільшого походять від дієслівних чи прикметникових твірних основ.

Слід виділити префікс *-пра*, який використовується для творення назв на позначення осіб за родинними стосунками. У творі знаходимо такі лексеми із цим суфіксом: *У кожного б тоді були не тільки діди і баби, але й **прадіди і прабаби**, ба навіть **прапрадіди і прапрабаби**, і **прапрапрадіди і прапрапрабаби** [16, с. 69]; ... *аби не забути підлити, ота найстаріша погодилася з вибором її **прапраправнучки** [16, с. 69]; Усі душі, учив він, в усіх своїх видах були спочатку зосереджені в **прародичеві** Адамі при його появі на світ... [16, с. 105]. Ці найменування вказують на далеких предків у родоводі й додають специфічність до найменувань осіб за родинними стосунками. Використання префіксу *-пра***

вказує на зв'язок між поколіннями. Цікавим з погляду словотвору є перше речення, оскільки воно містить нашарування слів із префіксом “пра”, що демонструє концепцію глибини генеалогії, тобто історії сімейних зв'язків через кілька поколінь. Використання такої кількості префіксів у словах (*прапрапрадіди, прапрапрабаби*) та у одному реченні робить його громіздким і дещо гумористичним.

Префікс *-при*, який найчастіше вносить у значення слів відтінок приєднання, наближення або неповноти дії чи ознаки, використовується для творення номінацій з оцінним значенням, вказує на характеристику людини: ... *і Ярош, хоча й не міг не милуватися юними привабами, але з усіх сил тамував свою пристрасть, боячись повені почуттів...* [16, с. 22]; *Назвати когось євреєм – то було однаково, що назвати приблудою, покидьком, нікчемою* [16, с. 107]. Так, словом *приваба* охарактеризовано жінку, якій властиві привабливість, краса, принадність. Лексема *приблуда* має негативну конотацію, вживається на позначення людини, яка не має постійного місця проживання. Обидві назви є стилістично-маркованими, вказують як на позитивні, так і негативні ознаки людини. Отже, префікс *-при* додає словам семантичного відтінку, який вказує на те, що особа, дія чи стан спрямовані на що-небудь, виявляють взаємодію з ким-небудь тощо.

Комбінація деяких префіксів та суфіксів уможливила творення низки емоційно-зabarвлених оцінних найменувань осіб за певною ознакою.

Найчастотнішим поєднанням є заперечний префікс *-не* з суфіксами *-к, -ник, -ець, -юх*, яке спостерігаємо у найменуваннях *негідник, нечемнюх, нефахівець*: ...*моя мама не раз показувала мені з вікна Цибуляного чоловіка, кажучи, що він може перетворити нечемнюха на вінок цибулі* [16, с. 43]; *Однак мушу сказати, що й тут схожість лише позірна. Для нефахівця* [16, с. 101]. Цікавим з погляду словотвору є найменування *навмирущий*: ...*таким чином, кожен з них мовби виконував уявний танець із душею навмирущого* [16, с. 40]. Автор свідомо тут уживає лексему *навмирущий* замість *невмирущий*. Прислівник *навмир* знаходимо у словнику західнополіських говірок (Г.Л.

Аркушин), що має значення “до смерті, дуже сильно”. З цього можемо зробити висновок, що слово “*навмирущий*” є архаїчним та вказує на когось, хто наближається до смерті чи має властивості, характерні для миттєвого життя. Це слово має дещо поетичний чи метафоричний відтінок, тому в контексті автор вдається до використання такого найменування, щоб передати ефект ліричності, непостійності. Окрім того, воно викликає почуття тимчасовості, мимовільності, акцентуючи на тому, що танець виконується з кимось, хто має особливий стан, який можна описати як “душа, яка наближається до смерті” або “сутність, яка має ознаки, схожі на стан перед смертю”.

Слів із префіксом *-недо* порівняно мало, зокрема *недоучки*, *недобиток*: *Оці всі недоучки, примітивні і таємні агенти дуже швидко відтіснили таких, як Ярош...* [16, с. 21]; *І тоді постало ясно одне: треба боронити Львів, і боронити його мали командири, які потрапили сюди випадково..., недобитки, резервісти, поліція і ми, ополченці...* [16, с. 238]. Як бачимо, префікс *-недо* разом із суфіксом *-к* використовується для творення номінацій з негативно-оцінним значенням неповноцінності або недостатнього вияву певної ознаки.

Знаходимо у творі й поєднання префіксів *-роз*, *-при*, *-по* із суфіксами *-ок*, *-ак*, які також утворюють назви на означення людини з негативною семантикою. Сюди відносимо такі слова: *розбишака*, *приблуда*, *покидьок*. Слово *замаховець* утворено за допомогою префікса *за* і суфіксів *-ов*, *-ець*: *А чого б я мав боятися? То ж не я буду замаховцем* [16, с. 200]. Можна припустити, що у цьому контексті, лексема *замаховець* - це особа, яка рішуче, з амбіціями, виражає свої наміри або плани. Префікс *-за* у цьому випадку виступає з конотацією активності та енергійності в реалізації намірів або замахів. Це слово має здебільшого негативний відтінок і вказує на те, що особа може здійснювати спроби досягти чогось, часто не дуже законними чи морально-етичними шляхами. Зустрічаємо у романі й слово *погуляльник*, утворене префіксом *-по* і суфіксом *-яльник*. Таке слово не зафіксоване у Тлумачному словнику української мови, очевидно, що це авторський оказіоналізм, який вжитий у творі з певною метою. У контексті (“... проминувши Хорунцину, несила було

обминуту кнайти пані Теличкової і не перехопити кілька смачнющих канапок, а далі **погуляльників** чекала казкова вітрина цукерні Залевського...” [16, с. 47]) найменування “погуляльник” є оцінно-маркованим і вказує на особу, яка гуляє потроху, час від часу, не поспішаючи.

Частина номінацій, зокрема осіб за внутрішніми властивостями та за професією, утворена завдяки вживанню суфіксоїдів *-граф*, *-філ*, *-ман*, наприклад: ... але Мількер був **книгоманом**, підтримував зв'язки з букіністами Києва, Москви, Вільнюса... [16, с. 52]; На це здатен лише **графоман** [16, с. 185]; Його **біографом** став Альцестій, який за життя від усієї душі ненавидів Люцилія... [16, с. 227]. Ці суфіксоїди додають до значень слів певні відтінки, які вказують на захоплення або інтереси особи. Так, суфіксоїд *-філ* (грец. *φίλος*, *philos* — друг) вказує на любов чи інтерес до певного об'єкта, у нашому випадку - до книжок. За допомогою суфіксоїда *-ман* утворюються слова, які вказують на сильний інтерес або захоплення чимось. Так, *графоман* — це людина, яка має потяг до писання, письменництва.

Досить частотним у романі Ю. Винничука “Танго смерті” є явище осново- та словоскладання. Воно простежується здебільшого у творенні оцінних назв осіб. Така широка їх вживаність автором у тексті пояснюється передусім тим, що ці способи словотворення дають змогу максимально точно передати специфіку позначуваної особи.

Основоскладання базується на поєднанні основ двох або більше слів, семантика яких вказує на висміювання певних зовнішніх чи внутрішніх ознак людини. У творі зустрічаємо такі лексеми, утворені цим способом: *картограй* - корінь *карт-* + інтерфікс *-о-* + корінь *-гра-* (той, хто любить грати в карти), *пройдисвіт* - префікс *про-* + корінь *-йд-* + інтерфікс *-и-* + корінь *-світ-* (людина, що не має постійного місця проживання, постійного заняття, роботи тощо), *красноармієць* - корінь *-красн-* + інтерфікс *-о-* + корінь *-армі-* + суфікс *-ець-* (воїн Червоної Армії). Зустрічаємо у романі й таке утворення як *дерунознавець*: Але чим би мене міг зацікавити **дерунознавець**? Чи то пак **дерунолог**? [16, с. 304]. Таке найменування є okazіональним, використовується

у романі виключно з метою гумористичного й жартівливого ефекту. Слово *дерунознавець* утворене шляхом поєднання кореня *-дерун-*, інтерфікса *-о-*, кореня *-знав-* та суфікса *-ець-*. У слові *дерунолог* використаний корінь *-дерун-*, інтерфікс *-о-* та суфіксоїд *-лог-*. На перший погляд ці найменування є подібними, однак у слові *дерунознавець* суфікс *-ець-* вказує на особу, яка досліджує, вивчає чи просто зацікавлена в дерунах; у слові *дерунолог* суфіксоїд *-лог-* додає більш наукового та дослідницького відтінку, вказуючи на те, що ця особа може бути спеціалізована на вивченні дерунів. Поруч із цієї лексемою зустрічаємо найменування *арканумолог*: *Ага, то я вас цікавлю тільки як арканумолог? [16, с. 304].* Воно також є okazіоналізмом. З урахуванням контексту, *арканумолог* інтерпретується як особа, що займається вивченням або дослідженням арканумців як соціальної групи. У цьому випадку суфіксоїд *-лог-* використовується для підкреслення характеру дослідження або вивчення.

Слід виокремити й найменування *культуртрегер*: *Тепер кожен наш навіть бідний пролетар став почувати себе культуртрегером у порівнянні з дикунами-азіятами [16, с. 308].* Це слово утворене шляхом поєднання слів *культура* та німецького слова *träger*, що означає “носій”. У контексті речення ця назва використовується для опису людини, яка вважає себе та інших представником певної культури, працює на взаємозбагачення різних культур, особливо в порівнянні з іншими групами людей, у цьому випадку з дикунами-азіятами.

Зустрічаємо у творі й такі складні слова, як-от: *капельмейстер*, *дзигармайстер*, *унтерштурмфюрер*, *оберштурмфюрер*, *райхсмюзикфюрер*. Кожна лексема має свої особливості. Так, слово *дзигармайстер* утворене поєднанням двох слів: *дзигар* (є скороченим від слова “дзигарок” - годинник) і *майстер*. Замість найменування *годинникар*, автор використав саме це слово з метою показати особливості наддністрянського говору, який поширений саме у Львові, де відбуваються події твору. Щодо лексем *капельмейстер*, *унтерштурмфюрер*, *оберштурмфюрер* та *райхсмюзикфюрер*, то їх словотворення відбиває специфіку німецької мови, що також пов’язно з

сюжетом твору (одним із головних героїв є німець на національність). Так, назва *капельмейстер* походить від німецького “kapellmeister”, де “kapelle” означає “оркестр”, а “meister” — “майстер”. Таким чином, *капельмейстер* у перекладі означає “диригент, керівник хору чи оркестру”. Найменування *унтерштурмфюрер* складається з компонентів “unter” — “під” та “sturmführer” — “керівник штурму.” У нацистській системі це первісне офіцерське військове звання командира. Подібно до цієї лексеми утворено й *оберштурмфюрер*, але з префіксом “ober,” який вказує на вищий ранг. Назва *райхсмюзикфюрер* утворена поєднанням слів “richs” — “імперський,” “musik” — “музика,” та “führer” — “керівник”. Усі ці окремі значення можуть формувати загальне - вища посада в музичній сфері в рамках нацистської Німеччини.

Важливе місце у словотворенні поряд із основокладанням посідає словоскладання. Такий спосіб творення найменувань осіб дозволяє авторові створювати унікальні та оригінальні назви, які відображають особливості персонажів, надають їм певної характеристики. У тексті наявні такі лексеми: *студенти-хеміки*, *дервіші-крутії*, *жінка-науковець*, *отець-батяр*, *матір-одиначка*, *дідусь-дзигармайстер*: ...*студенти-хеміки з політехніки виготовили жовту фарбу і фарбують тканини...*[61, с. 334]; ... *любили вони вуйця понад усе, називаючи отцем-батьром, а проповіді вуйця були і справді неабиякі...* [16, с. 68] тощо. Як бачимо, усі вони різні за семантикою (освіта, релігія, рід занять та ін.). Поруч із цими, із тексту виокремлюємо й емоційно-зabarвлені, оцінні: *Обидві цьоці-дрипці знову з'явилися перед нами...* [16, с. 215]; *Не будь такий раптус-нервус – тримайсі дишля!* [16, с. 240]; *Та я думав, що то шац-хлопаки!* [16, с. 240]. Так, найменування *цьоці-дрипці* є неформальним та може вважатися грубим чи жартівливим висловом. Зважаючи на контекст, ним охарактеризовано старших за віком жінок. Лексема *раптус-нервус* використовується для означення неврівноваженої, нервової людини, а слово *шац-хлопаки* означає “гарні хлопці. Слід відзначити речення “*Не так давно там уже відбулося фантастичне видовище, коли до Львова прибув Людина-муха. То було 1929 року, всі газети писали про славетного акробата-*

линвоходця, який мав на ровері проїхати дахами кам'яниць від готелю Жоржа...” [16, с. 28]. Автор вживає тут два найменування, утворені способом словоскладання, не просто так. Найменування *людина-муха* тут вносить конотативне значення у слово *акробат-линвоходець*, вказуючи на те, що ця людина має особливості або властивості, характерні для мухи. Зважаючи на те, що *акробат-линвоходець* це людина, яка ходить товстому канаті (линві), то очевидно, що має мати фізичні властивості, характерні для мухи (легкість, невагомість тощо). В обох випадках використані слова допомагають уявити читачеві незвичайну та фантастичну картину – людину, яка має незвичайні навички. Таке творче словотворення використовується для створення опису фантастичного видовища, що призводить до збагачення тексту та його виразності.

Отже, афіксація є найпродуктивнішим способом творення номінацій осіб у творі. Найпродуктивнішим способом творення оцінних найменувань осіб у тексті є суфіксальний. Важливу роль у творенні назв осіб відіграють також способи осново- та словоскладання. Основоскладання виявилось більш поширеним, аніж словоскладання. Префіксально-суфіксальний спосіб слугує засобом творення узвичаєних номінацій і є малопродуктивним, а префіксальний спосіб є найменш поширеним.

2.3 Функції назв на позначення осіб у романі

У романі Ю. Винничука “Танго смерті” назви на позначення осіб є важливим засобом як традиційного, так і новаторського текстотворення. Вони відкривають перед читачем багато можливостей для інтерпретації, асоціації, аналізу та сприяють створенню багатогранних образів. У творі ці лексеми мають певну мету реалізації авторського задуму та виконують різноманітні стилістичні функції. Досліджуваний матеріал дає нам змогу розглянути їх функційне навантаження у контексті як загальних, так і власних назв.

Власні назви є обов’язковим елементом у художньому творі та важливим засобом створення образу персонажа. Доцільний їх вибір визначає емоційність і

значеннєвість тексту загалом. Онімний простір у тексті є цілісною структурою і виконує певні художні завдання, залежно від ідеї автора та жанрової особливості твору. Автор добирає імена своїм персонажам, попередньо обміркувавши їхній характер, особливості, знаючи, яка їх роль у розвитку сюжету. У доборі найменувань він свідомо підлаштовує їх до вже створених образів, намагається досягти гармонії між образом та його ім'ям.

Основна функція власних назв у романі Ю. Винничука “Танго смерті” - номінативна (називна). Ця функція визначається не лише повсякденною потребою вказати на конкретного героя, а й має чималий вплив на сприйняття та розуміння тексту читачем: *Панна мала на ім'я Данка, була високою, з подовгастим обличчям* [16, с. 40]; *За цей час підріс його син Марко і вступив до університету* [16, с. 39]; *Ранньою пташкою була і сусідка пані Стефа, щойно засіріло, вона уже вигулькувала на городі і поралася коло грядок...* [16, с. 61].

Варто зазначити, що номінативна функція охоплює й інші, зокрема, ідентифікаційну та диференційну.

Ідентифікаційна функція полягає у тому, що антропонім є засобом для ідентифікації персонажа твору. Форма вираження власної назви може містити кілька компонентів. Найбільш уживаними у романі “Танго смерті” виступають двочленні моделі, тобто ті, які складаються з ім'я та прізвища або ім'я та по-батькові, наприклад: *Саме в таку пастку й потрапив молодий Мирко Ярош, одружившись на теплій і солодкій Ромі після закінчення університету* [16, с. 5]; *Наші матері – Влодзя Барбарика, Голда Мількер, Ядзя Білевіч і Ріта Єтер – зазнайомилися у десяту річницю Базару...* [16, с. 17]; *...старий Йосип Мількер стояв, спершись на підвіконня, і вбирив очима той похмурий непривітний краєвид...* [16, с. 50]; *...і там були вчитель математики Лео Фельд, і музикант Гершель Штраусс, і власник мануфактурної крамниці Якуб Ікер, і навіть запеклий картограй Іцик Кон, який до такої поважної компанії і геть не пасував, а неподалік стояли есесівці і сміялися, і сміявся натовп...* [16, с. 86]; - *Орислава Горницька. А мене звати Яркою* [16, с. 145]; Чимало

знайдено у творі мішаних, або антропонімічно-апелятивних найменувань. Їх специфіка полягає у тому, що поруч із власною назвою людини (у більшості із прізвищем) використовується допоміжний засіб її ідентифікації - апелятивна форма *пані, пан:* ... бо вона чекала на «серйозні стосунки», «флірт її не цікавив», але «**пан Мирко** дуже приємна людина»... [16, с. 7]; *З вікна на протилежному балконі висовувалася голова **пані Голди** в папільйотках...* [16, с. 28]; ...а потім під бурхливі оплески глядачів зіскочив на дах кам'яниці, в партері якої містився славетний сніданковий покій **пані Теличкової**... [16, с. 28]; *Гут, гут, **пані Влодзю**. Лікоть мені цілий день болит. А ось і **паня Ядзя!*** [16, с. 36]; ... повідомляла що-небудь з вуличних новин – наприклад, про те, що «**пан Коцюба** вчора помер, бо «швидка» приїхала запізно, а в **пані Поцілуйко** козеня зламало ногу... [16, с. 61]; *А то, було, прийшов до нас **пан Апельцинер**, власник галантерейної крамниці...* [16, с. 67]; ...нагадав, що в тій будці торгує **пан Рубцак**, якого він добре знає... [16, с. 82]; *А може, ви вже завершили роботу над віришком на могилі **пана Цуцикевича?*** [16, с. 91]; *І знайшли щелепу нашого дідуся, яку він забув у кнайпі **пана Дземби?*** [16, с. 91]; *Це була стара пришиблена **пані Скоробецька**...*[1, 92 с.]; *Один лише **пан Кутерного** чого був вартий!* [16, с. 121]; *Так, **пане Дундякевич**, можете йти, - кивнув директор. – Та й ви. **Пане Теленінський**, теж ідіть...* [16, с. 140]; Подекуди зустрічаємо й форми з ім'ям та прізвищем: ..бо справу взяла у свої руки бабця і повела мене до **пана Іржи Knoфлика**, який мав поховальну контору на Личакові... [16, с. 111]; ...конкурувала з відповідним закладом **пана Антонія Курковського** під назвою «Конкордія»... [16, с. 111]. Вживання таких компонентів разом із власною назвою вказує на соціальну диференціацію героїв твору. Знаходимо у тексті й приклад моделі “пан + назва професії (полонізм) + прізвище”: *Я то помешкання добре знаю – там жив колись **пан фризієр Помпка*** [16, с. 31]. Трикомпонентна модель “прізвище + ім'я + по-батькові” вживається у романі лише один раз: - *Ігнац **Якоб Гольцбауер**, - гордо продекламував Йосько...* [16, с. 336]. Вживаною автором у творі є модель, яка складається з назви професії, ім'я та прізвища: ... і там були *вчитель*

математики **Лео Фельд**, і музикант **Гершель Штраусс**, і власник мануфактурної крамниці **Якуб Ікер**, і навіть запеклий **картограй Іцик Кон**, який до такої поважної компанії і геть не пасував, а неподалік стояли есесівці і сміялися, і сміявся натовп... [16, с. 86].

Експресивна функція виявляється через такі антропоніми: ... а в **пані Поцілуйко** козеня зламало ногу, і тепер його мусять зарізати, а Крицькі віддають доньку заміж за негра... [16, с. 61]; А то, було, прийшов до нас **пан Апельцинер**, власник галантерейної крамниці... [16, с. 67]; А може, ви вже завершили роботу над віришком на могилі **пана Цуцикевича**? [16, с. 91]; ... і я притарабанив возика, якого мені уже ніхто не допомагав котити, до **пана Цапа**, який дуже здивувався... [16, с. 110]; А тамті два, то, певно, **пан Апельцинер** і **пан Струсь**? [16, с. 113]; ... **пані Дупська Коціпінська** стала крутити носом через надто коштовне оздоблення труни ... [16, с. 115]; А **пан Торба**, що мав фризієрню, висловив своє глибоке здивування тим, що його покійна дружина, ще не стара кубіта ... [16, с. 116]; Один лише **пан Кутерного** чого був вартий! [16, с. 121]; - Так, **пане Дундякевич**, можете йти, - кивнув директор. – Та й ви. **Пане Телепінський**, теж ідіть... -А я? – несміливо поцікавився **пан Цундел** [16, с. 140]. Деякі з них мають дуже прозору внутрішню форму, наприклад, прізвище **Поцілуйко** походить від загальної назви **поцілуйко** “той, хто любить цілуватися”; **Торба** походить від слова **торба** “вид дорожнього мішка”; антропонім **Кутерного** є похідним від прикметника **кутерногий** “кульгавий”; **Цуцикевич** походить від слова **цуцик** “маленька собака”. Такі найменування мають маркер емоційної оцінки, відображають авторське ставлення до створених персонажів твору, тим самим сприяють емоційності тексту, викликають гумористичний ефект у читача. Конотативний компонент семантики виступає у художньому творі на перший план. З цього робимо висновок, що письменник не лише використовує реальні власні назви, а й створює оказіональні, літературні назви, які наповнюють художній простір і належать його ономастикону.

У системі прізвищ відображені різні сторони суспільної, культурної, господарської діяльності народу. Залежно від семантичного поля, до якого належить твірна основа, прізвища поділяються на різні групи (прізвища, утворені від власних імен; від топонімів, від етронімів, утворені за постійним заняттям або професією тощо). Фітофорні імена, які походять від назв рослин, зустрічаємо у творі: *Кожен, ..., буде робити якись рух: **Фіялка** поправить панчошу, **Бульба** зав'яже шнурівки, **Камелія** скине хустку, **Мальва** запалить цигарку... [16, с. 200]; *Це будуть Ясьмин і Дуб [16, с. 200]; - Сервус, **Гарбуз!** Я – **Волошка**. Бачу, ви вперше до нас приєдналися [16, с. 200]. У художньому творі такі імена, використовуються для створення образів персонажів, які відзначаються особливими рисами чи асоціюються з характеристиками відповідних рослин.**

У аналізованому тексті вагому зображувально-виражальну роль відіграють словотвірні варіанти імен, які певним чином характеризують персонажа, виявляють авторське ставлення до нього. Знаходимо у творі такі лексеми: *Мама кивала мені то на одного, то на другого гостя, що сиділи за столами, пояснюючи, що отам – сам **Сясьо Людкевич**, видатний композитор, а там – письменник і художник **Едзьо Козак**, а біля них крутяться худі, як шила, братики Курдидики... [16, с. 58]; ... а з деким і віталася так, аби чула уся зала: «**Корнельку**, се маш?» – гукала до **Корнеля Макушинського** [16, с. 58]; ... а тоді до **Станіслава Уляма**: «**Стасю!** Крий пазури! Цьотка Бандзюхова вітає тебе!» [16, с. 59]; - **А Теофіль Ленартович?** - не вгавав директор і підморгував мамі. - *О-ой, **Тео!** Я го кликала **Філюсь**. Ліз до мене у вікно і ледь не зірвався. - **А Корнель Уейський?** - тішився пан директор і штурхав ліктем маму. - **Нелько?** Я му відразу показала на двері [16, с. 134]; - **А Адам Асник**, з яким вона ходила до школи? **Марія Конопницька** за **Асника** їй навіть ляпаса дала! [16, с. 134]; *0-0-0, та **Мариська!** - похитала головою пані Конопелька, не підводячи голови від паперів. - То була вредна баба! Аж в очі мені стрибала за **Адаська**... [16, с. 135]. Як бачимо, такі зменшено-пестливі форми імен відображають неофіційне, навіть дещо фамільярне спілкування, що підкреслює***

неофіційний характер комунікації співрозмовників, їхнє приятельське ставлення один до одного. Проте, необхідно зважати на контекст, адже з одного боку, такі найменування вказують на доброзичливе та невимушене ставлення між персонажами, можуть бути використані як засіб характеризування персонажів, розкриваючи їхні особливості, а з іншого боку набувають негативного емоційно-оцінного забарвлення, яке може супроводжуватися сарказмом.

Локалізаційна функція антропонімів полягає у тому, що автор відтворює у романі картину того часу, у який відбуваються події твору. Юрій Винничук не приховує тематичного спрямування роману і вже навіть заголовком твору “Танго смерті”, що означає музичний твір, який виконували у Янівському концтаборі та під час виконання якого людей розстрілювали, локалізує читача у потрібний часовий простір – довоєнний Львів та події Другої світової війни, час злиднів, селянської бідноти тощо. Виокремлюємо такі дотичні до того часу антропоніми: - *Хтось обов’язково почне. Або Гітлер або Сталін* [16, с. 178]; *Ще давніше він був на службі в Александра Македонського...* [16, с. 190]; *Це він у 1924-му замордував до смерті Ольгу Басараб* [16, с. 199]. *На фронті я могла бути така сама, як Софія Галечко, рубати шаблею і стріляти у ворога...* [16, с. 203].

Соціологічна функція опирається на те, що кожна особа належить до певного соціального стану, має певну професію, посаду, родові зв’язки тощо. У творі автор часто поєднує антропонім з апелятивом, у якому вже закладена ця інформація, наприклад: *Надто, що пані Конопелька була особисто знайома з царем Францом-Йосифом Другим і носила на руках цесаревичів Вільгельма та Рудольфа, співаючи їм колисанки* [16, с. 134]; *А ви в цей час уже трюхикали в потязі на курорт в Аббації в товаристві графа Тишкевича* [16, с. 135].

Найменування зі спеціальними словотворчими афіксами вказують на сімейний стан персонажів. Так, наприклад, у творі знаходимо антропонім *пані Лесьова*: *Пані Лесьова! Пані Лесьова!* – почувся голос шимонової, яка притримувалася давньої львівської традиції називати жінок за іменем їхнього

чоловіка... [16, с. 27]. Ця назва вказує на те, що жінка одружена з чоловіком, ім'я якого - Олександр (Лесь). Таке найменування використовується в побутовому, неформальному спілкуванні. Особливість такого звертання пояснюється і у творі: *...а що мого тата Олександра кликали Лесем, то і вийшла з моєї мами пані Лесьова* [16, с. 27].

Щодо загальних найменувань осіб, то у творі вони виконують практично такі самі функції, що й власні назви.

Чимало найменувань у творі характеризуються образністю, несуть за собою певне емоційне навантаження, допомагають авторові висловити свої почуття та ставлення до героїв, тому головна функція таких назв на позначення осіб - експресивно-емоційна. Цю функцію виконують такі лексеми: *чубарик, курдупель, мішігін, фуньо, товстуля* та ін.: *... більшість із яких пережили не одного свого чоловіка і хуленько віддавалися за іншого так, мовби то були писані **кralі**, хоча переважно були **товстулями*** [16, с. 38]; - *Заклич тих...тих **старих порхавок**...*[16, с. 214]. Для опису зовнішнього вигляду людини, яка носить окуляри, у тексті знаходимо найменування "окулярниця", яке співвідноситься з думкою, що людина, яка носить окуляри, є розумною: *Переважна більшість хлопців до **окулярниць** ставляться з осторогою, підозрюючи, що мають справу з такими мудрагеліками, з якими не варто й зачинати* [16, с. 230]. Для цієї ж характеристики автор використовує негативнооцінне словосполучення: *Закрий клапачку, ти, **пультата ропухо!** – гаркнув чоловік роздратовано* [16, с. 31] Особливий експресивно-оцінний компонент містять діалектні назви осіб: - *Не будь такий **рантус-нервус** – тримайсі дишля!* [16, с. 240]; -*Тримай фасон, **пiтольку!*** [16, с. 240]; Та я думав, що то **шац-хлопаки!** [16, с. 240]; *«**Стефцю!** Ах ти **батярего!*** [16, с. 59].

Найменування осіб можуть відображати особливості характеру та емоційний стан персонажів, тому виокремлюємо функцію психологічного розкриття персонажів. Тут знаходимо найменування як із позитивною, так і негативною семантикою: *поводяться, як **дикуни**, лаються і грубіянять* [16, с. 307]; *Цей ваш професор якийсь **дивак*** [16, с. 361]; *... речі кладу щоразу на інше*

місце і потім довго шукаю, безнадійна **роззява і ледацюга** [16, с. 230]; *О, то ви ще й **нахаба!*** [16, с. 169]; ... *роби все під регім і співи, щоб таким чином показати, який ти **відчайдух*** [16, с. 153].

Важливою функцією оцінних назв осіб як образотвірного засобу є функція аксіологічної характеристики одного героя вустами іншого. У такому випадку оцінка може акцентуватися на: на зовнішньому вигляді героїв, розумових здібностях персонажів, поведінці тощо. Певну іронічну та гумористичну функцію виконують прізвиська, що даються одними персонажами іншим, наприклад: ***Сьліпундра!** Я навіть чую відлуння тих вилясків* [16, с. 97]; *Обидві **цьоці-друпці** знову з'явилися перед нами...* [16, с. 215]. Для характеристики старої за віком людини Ю.Винничук використовує емоційно-експресивні та оцінні найменування, які подає у вигляді словосполучень, які складаються з лексеми “старий” та назви тварини: *Лиш як подумаю, що буде з тим **старим цапом**, то шляк мене на місці трафляє...* [16, с. 72]; - *Заклич тих...тих **старих порхавок**...* [16, с. 214].

Варто також виокремити диференційну функцію, яка дозволяє читачеві однозначно ідентифікувати кожного персонажа. Сюди також можемо віднести диференціацію за родовою належністю. Так, засвідчено чималу кількість синонімів, що стосуються лексем “дівчина” та “хлопець”. Характеризуючи дівчину, автор використовує нейтральні, експресивні, розмовні найменування: *І уявіть собі, що певна **дівчина** вирішила ся віддати за порядного хлопця* [16, с. 69]; *То була самотні кубіта, стара **діва**...* [16, с. 293]; ... *вона належала до тих перестарілих **дівниць**, які внаслідок прожитих на самоті років, стають у побуті нестерпними, примхливими і занудними* [16, с. 7]; *Яких **дівок?** **Дівки** там ни були. Та шо ти сі вчипила?* [16, с. 74]. На позначення особи чоловічої статі автор використовує як нейтральні лексеми (*Ярош отерп, упізнавши в тому аркушеві чорнопис свого перекладу з арканумської, текст був еротичний і від імені **парубка**...* [16, с. 61]), зменшено-пестливі (... *за кілька кроків Ярош озирнувся і помітив, що **хлопчик** зробив такий рух головою, наче б якусь мить назад теж озирався...* [61, 65 с.]), емоційно-забарвлені (- *Сервус, **хлопаки!** Де*

так женете? [16, 259 с.]), так і згрубіло-зневажливі (... *у літаку поруч із ним сів невисокий туп, що все мружився...* [16, 208 с.]; *То був теньгий хлоп!* [16, 121 с.]).

Важливою є **локалізаційна** функція, яка полягає у тому, що автор відтворює у романі картину того часу, у який відбуваються події твору. Зважаючи на те, що національність головних героїв є різною (українець, поляк, німець і єврей), то Ю. Винничук вдається до використання відповідної лексики - полонізмів, германізмів тощо. У лексико-семантичній групі “назви осіб, пов’язані з військовою справою” автор вживає германізми *унтерштурмфюрер, оберштурмфюрер, райхсмюзикфюрер*. Серед полонізмів виокремлюємо такі: «*Як ся маєте, пане меценас?*» - «*Ці’ ручки, пані інжнірова!*» [16, с. 143]; *Кельнери їх делікатно випросили зі стримуваною злорадістю* [16, с. 308]; *Я то помешкання добре знаю – там жив колись пан фризієр Помпка* [16, с. 31] та ін.

Отже, аналізуючи функції назв осіб у романі, стає очевидним, що кожна назва несе в собі певне смислове та стилістичне навантаження. Номінації осіб є ключовими елементами для розкриття характерів персонажів, підсилення конотаційних відтінків у значеннях слів. У романі вони виконують різноманітні функції, надаючи тексту експресивності й викликаючи в читача потужні асоціації.

Висновки до другого розділу

У другому розділі “Типологія назв на позначення осіб у романі Ю. Винничука «Танго Смерті» було розглянуто семантику найменувань осіб у творі, їх структурні особливості та функції.

Зібраний та проаналізований фактичний матеріал засвідчив, що у романі Юрія Винничука “Танго смерті” найчисленнішою семантичною групою є назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями. Також значне місце у романі Ю.Винничука “Танго смерті” займає група назв осіб за професією та родом діяльності. Творення та функціонування цих найменувань пов’язане з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства, процесами, що відбуваються у виробничій сфері, у певній історичній ситуації тощо. Було виокремлено й проаналізовано також інші групи (назви осіб за національною і територіальною ознаками; назви осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем; назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом тощо).

Найпродуктивнішим способом творення оцінних найменувань осіб у тексті є суфіксальний. Найуживанішими суфіксами є *-ар*, *-яр*, *-ник*, *-ець*, *-ор* та інші. Важливу роль у творенні назв осіб відіграють способи осново- та словоскладання. За допомогою них утворюються неповторні оказіональні лексеми, які точно передають специфіку позначуваних осіб. Префіксальний спосіб є найменш поширеним, однак виконує не менш важливі функції у творенні найменувань.

У романі назви на позначення осіб мають певну мету реалізації авторського задуму та виконують різноманітні стилістичні функції. Серед них

виокремлюємо: номінативну, емоційно-експресивну, соціологічну, локалізаційну та інші.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ЯК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

3.1 Система вправ і завдань із розгляду вивчення власних та загальних іменників у школі

Згідно з чинною програмою, у 6 класі передбачено вивчення іменника як частини мови. Найменування осіб розглядаються під час вивчення теми “Іменники конкретні й абстрактні, загальні і власні, назви істот і неістот” (повторення і поглиблення). Іменник як частина мови сприяє збагаченню і конкретизації словника учнів. Тут вагоме значення має засвоєння школярами великої кількості побутових і спеціальних термінів, мовних зворотів, а також доцільне їх застосування. Лексичні та граматичні ознаки іменника є складними, тому вивчення цієї частини мови потребує поступового накопичення та ускладнення теоретичного матеріалу задля узагальнення і систематизації знань про іменник.

У арсеналі різноманітних методів та прийомів навчання чільне місце під час вивчення теми “Іменник” займає метод вправ та завдань. Було розроблено систему вправ до теми “Загальні й власні іменники”, використовуючи назви осіб, вжиті у романі Ю. Винничука “Танго смерті”. Нижчеподані вправи побудовані з опорою на усі мовні рівні: фонетичний, морфологічний, лексичний та синтаксичний.

Вправа 1. Розподілити назви осіб за лексико-семантичними групами, використовуючи слова з довідки. Визначити серед них емоційно-забарвлені. Ввести три лексеми (на вибір) у власне речення.

Назви осіб за професією	Назви осіб, пов'язані з релігією	Назви осіб, пов'язані з військовою справою	Назви осіб, які обіймають різні посади, мають певні титули, чини	Оцінні найменування осіб

Слова для довідки з роману Ю. Винничука “Танго смерті”:

Фармацевт, поліціант, танцівник, потерчата, рабин, здоровило, монах, міністр, президент, дохтір, плачка, роззява, приваба, талмудист, янгол, волоцюга, більшовики, красноармійці, шматтяр, пташник, ополченець, геній, окулярниця, енкаведисти, поштар, прецлярка, оберштурмфюрер, завідувач, добряк, вар'ятка, гробар, замаховець, резервісти, покидьок, Диявол, пророк, солом'янкар, святий Антоній, бургомістр, підофіцер, король, сьліпундра, програміст, черниця, прачка, різник, нечемнюха, унтерштурмфюрер, чепуруха, мігляни, фризьєр, біс, херувими, підполковник, буддист, маляр, конюх, курдупель, Ісусик, отець-батяр, завкафедри, роззява, приваба, капельмейстер, дезертир, кельнер, солдат, графиня, стюардеса.

Така вправа є важливою і доцільною під час вивчення назв істот (осіб) у школі, оскільки учні мають змогу систематизувати свої знання про найменування, опираючись на різні семантичні групи. Школярі вчаться виокремлювати спільні риси серед груп назв осіб та розуміти їхні семантичні відмінності.

Вправа 2. Прочитати речення, визначити okazіональні найменування осіб (якщо є) та вказати, яку функцію вони виконують. Із однією лексемою скласти речення.

- Чим би мене міг зацікавити дерунознавець? Чи то пак дерунолог? - Ага, то я вас цікавлю тільки як арканумонолог? [16, с. 305]; Тепер кожен наш навіть бідний пролетар став почувати себе культуртрегером у порівняння з дикунами-азіятами [16, с. 308]; ... такі зошити я бачив у крамницях на прилавках, і крамарі вписували в них всяку всячину, на зразок «Пан Дутик взяв наборг кільомняса»... [16, с. 90]; ... Ривка назвала його мішігіном і постукала себе мокрою кохлею по лобі... [16, с. 270]; А то, було, прийшов до нас пан Апельцинер, власник галантерейної крамниці... [16, с. 67].

Під час виконання такої вправи учні вчаться визначати та розрізняти okazіональні найменування осіб від загальноповживаних у контексті речення, що сприяє розширенню їхнього словникового запасу. Okazіональні найменування осіб мають стилістичне забарвлення та виражають авторське ставлення до персонажів твору. Таким чином, учні можуть простежувати, як такі лексеми можуть впливати на загальний тон тексту.

Вправа 3. Вставити на місці крапок орфограми *е, и*. Пояснити їх написання.

Н...знайом...ць, дур...нь, н...мовля, н...гідник, гност...ки, літ...ратор, бл...знюки, б...зувір, шиб...ник, в...т...ран, б...шкетник, пр...блуда, ч...пуруха, бр...хайло, розб...шака, збоч...н...ць, пер...купник, неч...мнюха, ч...кіст, д...р...гент, д...ректор, імп...ратриця, п...р...кладач, р...дактор, с...кр...тарка, інж...нер, п...р...візник, тел...візійник, д...путат, нар...чений, знам...нитість, кумп...ль, самар...тянин, т...втонці, г...н...рал, ж...дівка.

Зразок цієї вправи демонструє внутрішньопредметні зв'язки, зокрема морфології з орфографією. Така вправа сприяє не лише збагаченню словникового запасу учнів, а й розвитку їх орфографічних навичок.

Вправа 4. Визначте найменування особи за її тлумаченням. Графічно позначте афікси, за допомогою якого утворено ці лексеми.

Товста, повна жінка -

Низькоросла людина; куцан -

Дуже хоробра, смілива людина -

Зовнішньо потворна людина -

Дядько по батькові, брат батька та чоловік батькової сестри -

Послідовник буддизму -

Той, хто перекупує що-небудь -

Мати діда або баби -

Той, хто насильно захоплює що-небудь -

Музикант, що грає в оркестрі -

Торговець старими та рідкісними книжками -

Автор чиєї-небудь біографії -

Той, хто торгує молоком та молочними продуктами -

Для успішного виконання цієї справи, варто уміти користуватись Тлумачним словником. Така справа сприяє розвитку лексикографічних навичок, умінню користуватися словником та розумінню тлумачень слів. Важливою умовою є позначення в утворених словах афіксів. Таким чином простежуємо внутрішньопредметні зв'язки з словотвором.

Вправа 5. Зробіть фонетичну транскрипцію поданих слів. Визначте, чи збігається кількість букв та звуків.

Оберштурмфюрер -

Есбеушник -

Шматтяр -

Капельмейстер -

Пуцьвірінок -

Дзигармайстер -

Віщунка -

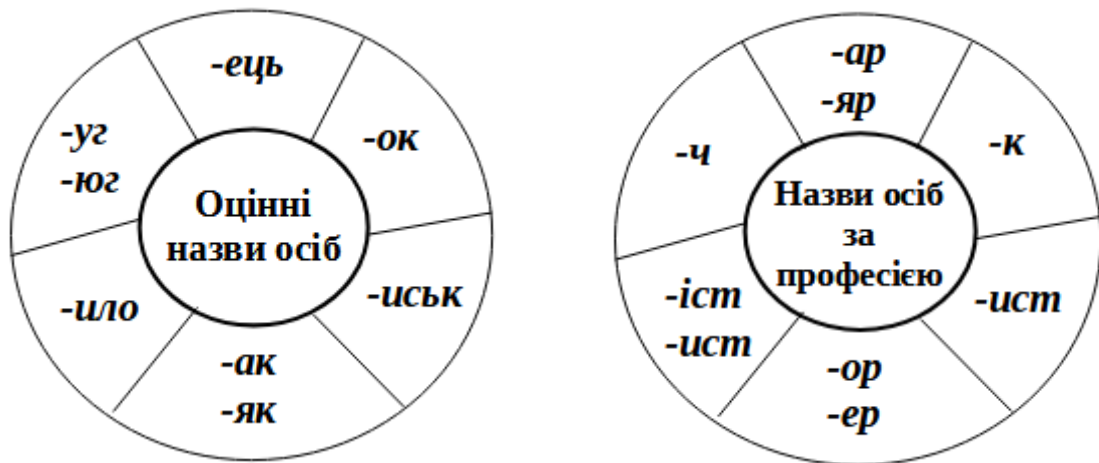
Солом'янка -

Мамуньця -

Підполковник -

Фонетична транскрипція є важливим елементом під час вивчення назв осіб, адже допомагає правильно вимовляти слова, оскільки передає їх звуковий склад. Окрім того, у наведених словах фонетична транскрипція допомагає зрозуміти акценти деяких діалектів.

Вправа 6. Утворити оцінні найменування та назви осіб за професією за допомогою поданих суфіксів, йдучи за годинниковою стрілкою. Із двома найменуваннями (на вибір) скласти речення.



Наведена вправа сприяє розвитку навичок творення слів за допомогою відомих суфіксів. Варто зазначити, що вправа має ілюстративний характер, оскільки подана у вигляді схеми, яку можна видозмінювати і доповнювати (замість суфіксів додати префікси, або ж поєднати ці афікси; змінити семантичний центр схеми тощо). Така наочність сприятиме кращому запам'ятовуванню учнями суфіксів. Вправа сприяє творчому мисленню, креативній фантазії, допомагає збагатити словниковий запас школярів.

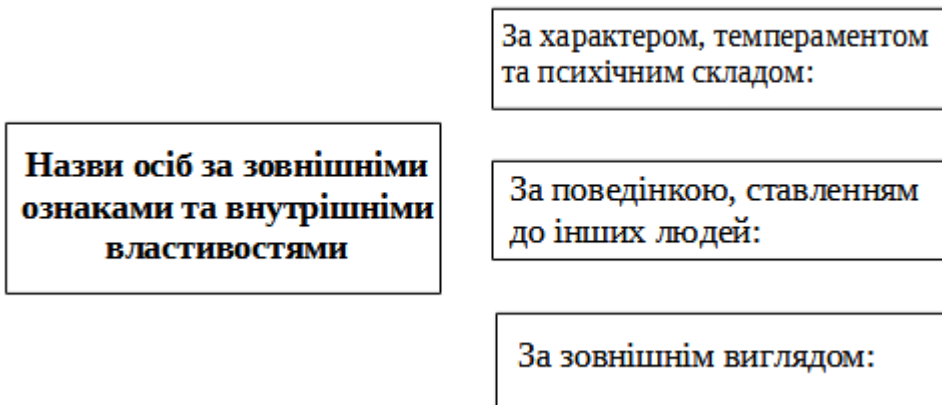
Вправа 7. Відгадайте, які найменування осіб зашифровані у ребусах. Вкажіть, до якої лексико-семантичної групи вони належать. Визначте зайве за семантикою слово.





Процес відгадування ребусів завжди є цікавим, творчим та нестандартним. Під час виконання цієї вправи розвиватиметься логічне мислення учнів, креативність, спостережливість, уважність. Вирішення ребусів часто потребує уважного аналізу та врахування деталей. Таке творче завдання теж піддається видозмінам, адже зашифрувати у ребус можна будь-яке слово різного рівня складності.

Вправа 8. Погрупуйте подані назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями на семантичні підгрупи. Доповніть схему власними прикладами. Позначте афікси, за допомогою яких утворені слова.



Слова для довідки із твору Ю.Виничука “Танго смерті”. *Товстуля, лицемір, ледар, мрійник, чудисько, вар’ятка, брехун, білявка, педант, здоровило, холерик, нечемнюха, краля, гордій, чепуруха, покидьок.*

Ця вправа дозволить розширити словниковий запас учнів та сприятиме кращому розумінню школярами значень слів, адже вони вчаться класифікувати назви осіб за певними ознаками та групувати їх у семантичні підгрупи. Доповненням до цього завдання є позначення афіксів, за допомогою яких утворені слова. Таким чином учні розумітимуть їхнє значення у контексті створення нових слів.

Вправа 9. Скласти речення з такими словами: *дерунознавець, культуртрегер, прародич, капельмейстер, мішігін, чубарик*. Використовуючи Тлумачний словник, пояснити їх значення та визначити синтаксичну роль.

Серед вищенаведених слів є okazіональні утворення, діалекти, які можуть бути невідомі учням. Таким чином, школярі вивчають нові слова та їх значення, що сприяє розширенню словникового запасу. Звертаючись до Тлумачного словника, школярі вчаться користуватися різноманітними джерелами для отримання потрібної інформації.

Вправа 10. Дібрати до фразеологізмів пояснення у вигляді одного слова-найменування.

Приклад: *бити байдики - ледар.*

Ловити гав -

Пускати бісики -

Ходити на голові -

Хоч з лиця воду пий -

Хоч у вухо бгай -

Як муха в окропі -

Вилізти на голову -

Учні повинні чітко усвідомити значення фразеологізмів та уміти виражати їхню суть в одному слові-найменуванні. Таким чином, виконання цієї вправи сприяє узагальненню учнями значення фразеологізмів, виокремлюючи ключові ідеї. Варто також зазначити, що фразеологізми надають мовленню виразності, образності, емоційності, таким чином збагачуючи виражальні можливості учнів.

Вправа 11. Послугуючись Тлумачним словником, дібрати до діалектів сучасні українські нормативні відповідники.

Дзядзьо -

Вуйцьо -

Мішігін -

Дзигармайстер -

Трагач -

Кумпель -

За допомогою цієї вправи учні вчитимуться використовувати тлумачний словник для знаходження нормативних відповідників діалектних слів. Окрім того, подані слова є емоційно-забарвленими, експресивними, тому їх засвоєння значно поповнить словник учнів.

Вправа 12. Пояснити написання великої букви у виділених словах. Розподілити власні назви у відповідні колонки залежно від роду занять особи.

Письменники	Актори	Музиканти	Громадські діячі	Філософи	Політичні діячі, військові

Олександр Людкевич, Корнель Макушинський, Мечислав Цибульський, Хорхе Луїс Борхес, Адам Міцкевич, Сталін, Юрій Федькович, Михайло Драгоманов, Гітлер, Клавдій Птолемей, Гвідо д'Арецо, Ольга Басараб, Софія Галечко, Маркіяна Шашкевича, Стефан Баторій, Джалал ад-Дін Мухаммад Румі, Емма Андіївська.

Такого типу вправа не лише сприятиме засвоєнню учнями правил написання великої літери у власних назвах, а й розширить світогляд школярів, оскільки знайомить з багатьма літературними, громадськими, політичними діячами.

Вправа 13. За допомогою онлайн-ресурсу “Word ART” (<https://wordart.com/create>) створити власну хмару слів (мінімум 10) за будь-якою семантичною групою назв осіб (за професіями, родинними стосунками, оцінні тощо). Дати коротке пояснення, чому саме таку групу і слова обрали. З одним словом (на вибір) скласти речення та підкреслити головні і другорядні члени речення.

Така вправа є цікавою, оскільки знайомить учнів з онлайн-ресурсом створення хмар слів. Її виконання розвиватиме креативність, фантазію школярів, спонукатиме до творчості.

Отже, метод вправ є важливою складовою при вивченні найменувань осіб та теми “Іменник” загалом. Розроблені вправи різного типу сприяють кращому розумінню та засвоєнню назв осіб, їх семантики, функцій у тексті.

3.2 Конспект уроку для 6 класу на тему «Іменники загальні й власні, конкретні та абстрактні, назви істот і неістот (повторення і поглиблення)»

Тема: Іменники загальні й власні, конкретні та абстрактні, назви істот і неістот (повторення і поглиблення).

Мета:

- навчальна: поглибити знання учнів про іменник як частину мови, повторити основні відомості про загальні й власні іменники, конкретні та абстрактні, а також назви істот і неістот; сформувані у школярів вміння та навички їх розрізнення, знаходження у тексті;
- розвивальна: розвивати пам'ять, спостережливість, навички усного та писемного мовлення, самостійність, логічне мислення, уміння працювати в групах;
- виховна: виховувати любов до рідного слова, почуття патріотизму, інтерес до історії свого народу, високі моральні якості.

Тип уроку: повторення та поглиблення.

Внутрішньопредметні зв'язки: лексикологія, орфографія.

Міжпредметні зв'язки: українська література, географія.

Методи і прийоми: бесіда, пояснення, робота з підручником, метод вправ, ілюстративний, метод контролю, «Мікрофон», «Мозковий штурм».

Обладнання: підручник з української мови для 6 класу, ілюстрації, таблиці.

Література:

1. Дороз В. Ф. Методика викладання української мови: навч. пос. Київ : Центр навч. л-ри, 2008. 176 с.
2. Заболотний О.В. Українська мова: підруч. для 6 класу закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2023. 272 с.
3. Пентиліук М. І. Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах. Київ : Ленвіт. 2004. 403 с.

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 Привітання, з'ясування емоційної готовності учнів до уроку

1.2 Перевірка присутності / відсутності

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань

(Вчитель зачитує текст, а учні, сприймаючи його на слух, виписують іменники, усно вказують морфологічні ознаки виписаних слів).

Він був справжній розбишака – халамидник. І дня не було, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: то шибку з рогатки вибив, то побився зі своїм другом, то перекинув на себе діжку з холодною дощовою водою. Спокій був його справжнім ворогом, з яким Федько боровся на кожному місці.

Питання до твору:

- 1) З якого твору ці рядки?
- 2) Чи вважаєте Ви впертість, бешкетництво негативними рисами характеру? Чому? Назвіть протилежні риси характеру.
- 3) Чи притаманні Вам такі ж риси характеру, які мав Федько?

Використовуючи метод «Ланцюжок», висловіть свої думки «Що нового Я хотів (-ла) б дізнатися про іменник».

IV. Оголошення теми на мети уроку

Розгорніть свої зошити, запишіть сьогоднішню дату і тему уроку «Іменники загальні й власні, конкретні та абстрактні, назви істот і неістот». Наша мета на уроці - поглибити знання про іменник як частину мови, повторити основні відомості про загальні й власні іменники, конкретні та абстрактні, а також назви істот і неістот; навчитися їх розрізняти і знаходити у тексті.

Скажіть, будь-ласка:

- 1) Чого Ви очікуєте від сьогоднішнього уроку?
- 2) Що нового хотіли б дізнатися?
- 3) Навіщо, на Вашу думку, важливо знати основні відомості про загальні й власні, конкретні та абстрактні іменники, а також назви істот і неістот?

V. Виклад основного матеріалу

Сьогодні ми продовжуємо вивчати іменник, зокрема повторимо і поглибимо знання про власні та загальні назви, конкретні та абстрактні, назви істот та неістот.

(Вчитель демонструє ілюстрацію)



Щодо конкретних та абстрактних іменників, то **конкретні** називають предмети, які ми можемо сприймати органами чуття (розрізняти завдяки зору, дотику, смаку тощо). Наприклад: книжка, вітер, вулиця, бджола та ін. **Абстрактні**, у свою чергу, називають поняття, які не можемо сприймати органами чуття, наприклад: освіта, успіх, молодість, гумор, любов тощо.

Щоб відрізнити конкретний предмет від абстрактного, застосовуємо прийом фотографування: конкретний предмет можна сфотографувати, абстрактний – ні, тому що він існує тільки в людській свідомості. Абстрактні поняття – це назви якостей, властивостей, станів (блакить, радість, натхнення).

Переходимо до вивчення **власних і загальних назв**.



VI. Вправи на закріплення

1) Виконання вправ 240, 242 з підручника.

2) За певний час шестикласники добирають якомога більше іменників на позначення таких назв:

ІСТОТ:

- люди за фахом, спеціальністю
- за національністю та місцем проживання
- за зовнішніми чи внутрішніми ознаками
- назви тварин

НЕІСТОТ:

- речовини
- явища природи
- рослини

3) Клас ділиться на дві групи, кожна з яких повинна записати іменники (конкретні й абстрактні), які асоціюються зі словом “Україна”. У котрої групи буде більше слів-асоціацій, та і виграла.

4) Дібрати до поданих загальних назв власні. Записати утворені словосполучення. З одним із них (на вибір) скласти речення.

Галактика, острів, планета, свято, собор, письменник, країна.

5) Розподільний диктант.

(Учні по черзі виходять до дошки і записують слова, які диктує вчитель, у дві колонки).

Конкретні

Абстрактні

Дніпро, прапор, душа, клен, доля, барвінок, пісня, соловей, жар-птиця, мікроб, троянда, колібри, картина, зіронька, прикрість, кілограм, метр, ноутбук, ліхтар, скульптура, нація, книга, хоробрість.

VII. Підсумок уроку

7.1. Гра «Так чи ні»

Дайте відповіді на запитання одним словом.

- 1) Іменники, назви істот, відповідають на питання *що*?
- 2) Загальні іменники називають усі предмети певного роду.
- 3) Власні іменники пишуться з маленької літери.
- 4) Абстрактні іменники ми можемо сфотографувати.
- 5) Конкретні іменники ми можемо намалювати.

7.2. Рефлексія

Що нового Ви дізналися на сьогоднішньому уроці?

Який матеріал був тяжким для засвоєння?

Чи вдалося закріпити теоретичний матеріал за допомогою вправ?

Чи сподобався Вам урок?

VIII. Оцінювання

IX. Домашнє завдання

Вивчити теоретичний матеріал на с. 92-95 у підручнику. Виконати вправу 244.

Виписати з будь-якого літературного твору 2 речення з власними географічними назвами.

Виписати 5-6 прислів'їв та приказок, у яких вжито іменники — назви істот.

Висновки до третього розділу

У арсеналі різноманітних методів та прийомів навчання чільне місце під час вивчення теми “Іменник” займає метод вправ та завдань. У цьому розділі було розроблено систему вправ до теми “Загальні й власні іменники”, використовуючи назви осіб, вжиті у романі Ю. Винничука “Танго смерті” та конспект уроку для 6 класу на тему «Іменники загальні й власні, конкретні та абстрактні, назви істот і неістот (*повторення і поглиблення*)». У методиці навчання найменувань осіб та їх використання як ілюстративного матеріалу на уроках української мови акцентується увага на розумінні семантичних відтінків назв осіб, їх практичному використанню у різних мовних ситуаціях. Такий підхід сприяє комплексному розвитку мовленнєвих, когнітивних та творчих здібностей школярів.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань дипломної роботи на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти, було виокремлено й комплексно проаналізовано лексико-семантичні групи найменувань осіб у романі Ю.Винничука «Танго смерті», визначено їх словотвірні особливості та функційне навантаження у творі.

У першому розділі “Теоретичні основи дослідження назв осіб” було розглянуто історію досліджень й типологію загальних назв осіб, а також їх функційні особливості у художньому тексті. З’ясовано, що термін “номінація” є багатозначним, тому може вживатися в опозиціях. У мовознавчій науці виокремились два підходи щодо проблеми найменування: ономасіологічний (Н. Клименко, О. Селіванова, О. Снитко та ін.) та семасіологічний (О. Тараненко, Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, та ін). Існують різні погляди щодо характеристики цих понять. Щоб описати систему номінативних засобів мови, варто розрізнити поняття “первинна” та “вторинна номінація”.

Значний науковий інтерес викликають семантичні групи назв на позначення осіб. Вони відрізняються за змістом, кількісними та якісними ознаками, активністю їх вживання, а також за своїми стилістичними

особливостями. За семантикою їх можна поділити на п'ять основних лексико-семантичних груп. У цьому ж розділі було досліджено, що найменування осіб у художньому тексті виконують різноманітні функції, надаючи твору експресивності, виразності та викликаючи в читача численні образи та асоціації.

У другому розділі “Типологія назв на позначення осіб у романі Ю. Винничука «Танго смерті» було розглянуто семантику найменувань осіб у творі, їх структурні та функційні особливості. Зібраний та проаналізований фактичний матеріал засвідчив, що у романі Юрія Винничука “Танго смерті” найчисленнішою семантичною групою є назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями. Також значне місце у романі Ю. Винничука “Танго смерті” займає група назв осіб за професією та родом діяльності. Було виокремлено й проаналізовано також інші групи (назви осіб за національною і територіальною ознаками; назви осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем; назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом тощо).

Найпродуктивнішим способом творення оцінних найменувань осіб у тексті є суфіксальний. Найуживанішими суфіксами є *-ар*, *-яр*, *-ник*, *-ець*, *-ор* та інші. Важливу роль у творенні назв осіб відіграють способи осново- та словоскладання. За допомогою них утворюються неповторні оказіональні лексеми, які точно передають специфіку позначуваних осіб. Префіксальний спосіб є найменш поширеним, однак виконує не менш важливі функції у творенні найменувань.

У романі назви на позначення осіб мають певну мету реалізації авторського задуму та виконують різноманітні стилістичні функції. Серед них було виокремлено: номінативну, емоційно-експресивну, соціологічну, локалізаційну та інші.

У третьому розділі “Методика вивчення найменувань осіб та їх використання як ілюстративного матеріалу на уроках української мови” було розроблено систему вправ і завдань із розгляду вивчення власних та загальних

іменників у школі та конспект уроку для 6 класу на тему «Іменники загальні й власні, конкретні та абстрактні, назви істот і неістот (*повторення і поглиблення*)». У методиці вивчення найменувань осіб та їх використання як ілюстративного матеріалу на уроках української мови виявлено декілька ключових аспектів. По-перше, акцентується увага на розумінні семантичних відтінків назв осіб, що дозволяє учням краще розуміти глибинність мовних конструкцій та їхню роль у вираженні авторських інтенцій. По-друге, велика увага приділяється практичному використанню цих найменувань у різних мовних ситуаціях, що сприяє розвитку комунікативних навичок та креативного мислення учнів. По-третє, методика покликана виховувати в учнях культуру мовлення та вміння вибрати найбільш точні та виразні засоби для опису осіб. Такий підхід сприяє комплексному розвитку мовленнєвих, когнітивних та творчих здібностей школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрійченко Ю. В. Гендерна маркованість одиниць мови. Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. Київ, 2011. Вип. 20. С. 3-9.
2. Баган М. П. Заперечні номінації в українськомовній інтерпретації світу. Мовознавчий вісник. 2010. Вип. 10. С. 258-262.
3. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
4. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія : проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
5. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст. Ужгород : Патент, 1995. 120 с.
6. Беркешук І. С. Демінутиви та аугментативи – виразники українського менталітету. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2016. Вип.14. С. 20-26.
7. Бігунова Н. О. Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання : монографія. Одеса : КП ОМД, 2017. 580 с.

8. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ : КДШ, 1993. 215 с.
9. Бойко Н. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Інститут української мови НАН України. Київ, 2006. 36 с.
10. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
11. Брус М. П. Найменування жінок по батькові в історії української мови. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Ужгород, 2021. Вип. 1(45). С. 86-92.
12. Валюх З. О. Структурно-семантична специфіка словотвірної парадигми іменників-назв осіб за територіальною ознакою. Філологічні науки. 2009. Вип. 3. С. 84-90.
13. Вегаш А. І. Проблеми української літературно-художньої антропоніміки: методичний посібник для студентів 5–6 курсів філологічного факультету. Ужгород, 2021. 67 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
15. Вербич С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. Вісник НАН України. 2008. № 5. С. 54-60.
16. Винничук Ю. П. Танго смерті : роман. Харків : Фоліо, 2012. 379 с.
17. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : навч. посіб. Пульсари, 2004. 398 с.
18. Воловенко І. В. Диференціація родової належності нових іменників на позначення осіб в українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 15.06.2010. Київ, 2010. 20 с.
19. Гнатюк Г. М., Городенська К. Г., Грищенко А. П. та ін. Словотвір сучасної української літературної мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1979. 405 с.
20. Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / за ред. Л. В. Туровської. Київ : Наукова думка, 2009. 176 с.

21. Головенко К. В. Вторинна номінація та внутрішня форма слова. Наукові записки. У 2 ч. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 105 (1). С. 137-140.
22. Горбач О. С. Ономастикон українських сатирично-гумористичних текстів кінці ХХ — початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець Подільський, 2017. 243 с.
23. Грещук В. В. Словотворчий потенціал прикметників на позначення внутрішніх якостей людини. Мовознавство. 1992. № 3. С. 8-15.
24. Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1998. С. 7-9.
25. Гуйванюк Н. В. Емоційно-оцінна лексика у словнику буковинських говірок. Мовознавчий вісник. 2011. Вип. 12-13. С. 88-90.
26. Дворянкін В. О. Оцінні антропономінації в українському художньому мовленні початку ХХІ століття. Вчені записки. Серія: Філологія. 2020. Вип. 4, ч. 1. С. 49-53.
27. Денисовець І. В. Емоційно-оцінний потенціал словотворчих суфіксів демінутивності та пестливості в сучасній українській дитячій прозі. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія. 2019. Вип. 1. С. 18-26.
28. Дороз В. Ф. Методика викладання української мови: навч. посіб. Київ : Центр навч. л-ри, 2008. 176 с.
29. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
30. Заболотний О. В. Українська мова: підручн. для 6 класу закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2023. 272 с.
31. Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П. та ін. Навчальна програма з української мови для 6 класу НУШ на 2023-2024 навчальний рік. Розроблена

відповідно до модельної навчальної програми «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти.

32. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : монографія. Донецьк : ДонДУ, 1996. 437 с.
33. Іщенко Н. Г. Оцінний компонент лексичного значення слова. Філологічні трактати. 2010. Вип. 3. С. 47-50.
34. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
35. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. Записки з ономастики : зб. наук. пр. Одеса. 2000. Вип. 4. С. 68–74.
36. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе. Филологические науки. 1986. № 4. С. 34.
37. Карпенко Ю. О. Власні назви в художній літературі. Літературна ономастика : зб. статей. Одеса : Астропринт, 2008. 328 с.
38. Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. Записки з ономастики : зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 2000. Вип. 4. С. 68-75.
39. Карпенко Ю. О. Символічна функція власних назв у поезіях Т. Шевченка. Літературна ономастика : зб. статей. Одеса : Астропринт, 2008. С. 37-39.
40. Ковалик І. Словотвірна категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю. Питання слов'янського мовознавства. Львів, 1958. С. 161-162.
41. Ковалик І. І. Словотвір особових імен в українській мові. Територіальні діалекти і власні назви. Київ: Наукова думка, 1965. С. 216-225.
42. Колесник Н. С. Ономастика художнього твору : методичні вказівки до спецкурсу. Чернівці : ЧНУ, 2001. 40 с.
43. Колоколова А. О. Лінгвокогнітивний аспект дослідження вторинної номінації. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. 2010. № 910. Вип. 60. Ч. I. С. 184-189.

- 44.Корольова В. Експресивний потенціал оцінних найменувань осіб у структурі художнього тексту. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. Ужгород : Говерла, 2011. Вип. 15. С. 347-350.
- 45.Кравченко М. В. Оцінні іменники з позитивним емоційним забарвленням. Мовознавство. 1977. № 3. С. 2-7.
- 46.Кричун Л. П. Функції антропонімів в сучасному українському сатиричному романі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 1998. 238 с.
- 47.Кричун Л. П. Функції антропонімів в сучасному українському сатиричному романі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 1998. С. 166.
- 48.Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст.: семантика і словотвір. Львів: нац. ун-т ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 213 с.
- 49.Левицький В. В. Семасіологія: навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2006. 512 с.
- 50.Лонська Л. І. Класифікація лексем на позначення осіб. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. 2016. № 257. С. 74-81.
- 51.Мартин Н. В. Місце оцінності у семантичній структурі слова. Наукові записки. Серія : Філологія. 2014. Вип. 48. С. 17-19
- 52.Нагель В. В. Емоційно-оцінні енантіосемічні позначення осіб в українській мові. Наукові записки. Серія : Філологічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. Вип.75 (1). С. 157-159.
- 53.Нагель В. В. Оцінний компонент в семантичній структурі слова. Ономастика і апелятиви. Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. Вип. 30. С. 280-286.
- 54.Нагель В. В. Оцінні найменування осіб в українській мові кінця XX - початку XXI століття. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2008. 19 с.
- 55.Нагель В. В. Різновиди оцінки як лінгвістичної категорії. Дослідження з лексикології і граматики української мови. Дніпропетровськ : Пороги, 2007. Вип. 6. С. 103-110.
- 56.Недбайло Л. І. Утворення іменників жіночого роду - назв осіб за професією. Питання мовної культури. 1970. Вип. 4. С. 26-33.

- 57.Онищенко І. В. Оцінний компонент у лексичному значенні слова. Мандрівець, 2004. Вип. 2. С. 48-51.
- 58.Пентилюк М. І. Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах. Київ : Ленвіт. 2004. 403 с.
- 59.Плющ М. Я. Граматика української мови: навч. посіб. Київ : Вища школа, 2005. 289 с.
- 60.Полюга Л. М. Словник українських морфем: близько 40 000 слів. Львів : Світ, 2001. 446 с.
- 61.Попова О. В. Емотивність як складова конотативної структури слова. Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. пр. Серія: Філологія. 2010. Вип. 14. С. 110-115.
- 62.Приходько Г. І. Оцінний компонент у семантичній структурі слова. Філологічні науки. 2009. Вип. 45. С. 44-47.
- 63.Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Українська мова: енциклопедія. Київ : “Укр.енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. 752 с.
- 64.Сабліна С. В. Назви осіб за родом діяльності в малих українських діярях XVII–XVIII століть. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. 2019. № 42. С. 58-61.
- 65.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2003. 716 с.
- 66.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: навч. посіб. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с
- 67.Скрипник Л. Г., Здятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник. Київ : Наукова думка, 1996. 335 с.
- 68.Стишов О. А. Номінації осіб у сучасній українській мові. Мовознавство. 2013. Вип. 1. С. 20-29.
- 69.Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / за 47 заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «Школа», 2006. 1008 с.
- 70.Томіленко Л. М. Емоційно-оцінна лексика на позначення осіб в українській перекладній лексикографії початку XX ст. VIII. Internationale virtuelle Konferenz

der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. 2018. С. 144-150.

71. Туровська Л. Термінологізація назв осіб в українській мові. Українська мова. 2009. № 2. С. 86-94.
72. Франко З. Т. Про експресивну місткість слова. Культура слова. Київ, 1979. Вип. 16. С. 20-26.
73. Хмара Г. В. Номінація як об'єкт лінгвістичних досліджень: історія становлення і сучасність. Вісник Львівського університету. 2004. Вип. 34. С. 423-427.
74. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 143 с.
75. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
76. Ящук Л. Імена та імена-прізвиська розряду “nomina personalia” як джерело прізвищевих назв Житомирщині XVI–XVII ст. Вісник Львівського університету. Серія : Філологія. 2019. № 71. С. 35-44.